

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти
Сузиш ва эшкак эшиш спорт турлари назарияси ва
услугияти

ЭШКАК ЭШИШ СПОРТИДА МУСОБАҚАЛАРНИ
ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ЎТҚАЗИШ.

(ўқув - услубий қўлланма)

Ташкент 2016

МУАЛЛИФ:

Исраилова Р.Г.- ЎзДЖТИ Сузиш ва эшкак эшиш спорт турлари назарияси ва услубияти кафедраси катта ўқитувчи.

Тақризчилар:

Халмухамедов Р.Д. - педагогика фанлари доктори, доцент.

Ганиев Ш.Х. – Ўзбекистон Республикасида Хизмат Кўрсатган мураббий, Ўзбекистон Республикаси академик эшкак эшишдан бош мураббий.

Ўқув қўлланма махсулаштирилган олий ўқув юртлари, жисмоний тарбия факультетлари, болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, коллеж, лицей ўқувчилари, малака ошириш курслари тингловчилари муллжалланган.

Ўқув қўлланма спорт назарияси соҳасидаги энг янги маълумотлар асосида ишлаб чиқилган сузувчилар спорт тайёргарлигининг асосий бўлимлари берилган.

Сузувчиларнинг бошланғич тайёрлов гуруҳидан тортиб, то олий спорт маҳорати даражасигача кўп йиллик спорт тайёргарлиги жараёнини режаллаштириш, тузиш, ва назорат қилишига алоҳида эътибор қаратилган. Спорт маҳоратини такомиллаштиришнинг восита ва усуллари батафсил кўриб чиқилган.

Ўқув қўлланма, шубхасиз, жисмоний тарбия, болалар ва ўсмирлар спортида юқори тютуклар спорти соҳасида ишлаётган мураббий ва мутахасисларда қизиқмхиш уйғотади.

МУНДАРИЖА

КИРИШ

1. Мусобақаларни ташкил қилишнинг умумий масалалари.....
- 1.1. Мусобақалар таснифи.....
- 1.2. Мусобақаларни ўтказувчи ташкилотлар.....
- 1.3. Мусобақаларнинг ташкилий қумитаси.....
2. Сув йўлига ва масофани жиҳозлашга бўлган спорт-техник талабалар.....
- 2.1. Стартни жиҳозлаш.....
- 2.2. Масофани белгилаб чиқиш.....
- 2.3. Маррани жиҳозлаш.....
- 2.4. Ахборот.....
- 2.5. Назорат комиссияси учун жиҳозлар.....
- 2.6. Ҳакамлик ва ёрдамчи ходимлар учун хоналар.....
- 2.7. Зарурий алоқа воситалари.....
- 2.8. Қатнашчилар хавсизлигини таъминлаш.....
- 2.9. Мусобақа жойларини безатиш.....
- 2.10. Мусобақаларда хизмат кўрсатиш учун транспорт....
3. Эшкак эшиш бўйича мусобақалар ҳаками.....
- 3.1. Умумий масалалар.....

- 3.2. Ҳакамнинг касбий тайёргарлиги.....
- 3.3. Ҳакам ишига таъсир қилувчи омиллар.....
- 4. Мусобақаларда ҳакамлик коллегияси.....
  - 4.1. Ҳакамлик коллегиясини комплектлаш.....
  - 4.2. Мусобақалар бош ҳаками ишини таҳлил қилиш.....
  - 4.3. Мусобақалар бош ҳаками иши.....
  - 4.4. Ҳакамлик коллегияси иши.....
  - 4.5. Ҳакамлик коллегияси иш тартиби.....
- 5. Ҳакамлик услубияти ва амалиёти.....
  - 5.1. Ҳакамлик старт бригадаси иши.....
    - 5.1.1. Таркиби ва ташкил қилиниши.....
    - 5.1.2. Старт бригадаси ҳаракатлари.....
    - 5.1.3. Старт бригадасининг қайиқлар старт зонасига кириш вақтидан бошлаб икки дақиқалик тайёргарлик эълон қилингунга қадар бўлган ҳаракатлари.....
    - 5.1.4. Старт бригадасининг икки дақиқалик тайёргарлик эълон қилинган вақтдан бошлаб сўроқ ўтказиш тугагунча қадар бўлган ҳаракатлари.....
  - 5.2. Арбитрлар иши.....
    - 5.2.1. Катта арбитр вазифалари.....
    - 5.2.2. Арбитрлар ишини ташкил қилиш.....
    - 5.2.3. Пойга пайтида арбитр ҳаракатлари.....

- 5.2.4. Тўпланиб қолиш пайтида арбитр ҳаракатлари.....
- 5.3. Оралиқ масофаларда ҳакамлар иши.....
- 5.3.1. Таркиби ва ташкил қилиниши.....
- 5.3.2. Бўлак масофаларда ҳакамлар ҳаракати.....
- 5.4. Маррадаги ҳакамлик бригадаси иши.....
- 5.4.1. Маррадаги ҳакамлик бригадаси иши органлари.....
- 5.4.2. Маррадаги ҳакамлик бригадаси таркиби ва вазифалари.....
- 5.5. Котибият иши.....
- 5.5.1. Котибиятда вазифаларнинг тахминий тақсимланиши.....
- 5.5.2. Котибият иши босқичлари.....
- 6. Радиоахборот хизмати.....
- 7. Эшкак эшиш спортидаги маросимлар.....
- 7.1. Мусобақалар таснифи.....
- 7.2. Мусобақалар очилиши намойиши.....
- 7.3. Мусобақалар ёпилиши намойиши.....
- 7.4. Тақдирлаш маросими.....
- 7.5. Мусобақалар очилиши ва ёпилиши маросими.....
- 8. Мусобақа қоидалари бузилишига жарима.....
- 9. Касбий-педагогик билимларни текшириш.....

Адабиёт рўйхати.....

Изоҳ.....

КИРИШ

Ўз ўзидан маълум, спорт-аҳамияти фақатгина турли халқлар ҳаётидагина эмас, балки ҳар бир халқ ичидаги турли ижтимоий-демографик гуруҳлар ҳаётида ҳам турличадир. Ҳар бир шундай гуруҳ ичида ҳам унга бўлган муносабат бир хил эмас. Кимдир унда соғлиқни мустаҳкамлаш воситаси, соғлом турмуш тарзига риоя қилишга имкон берувчи элементни, кимдир бекорчилик ва хавfli ҳаётii йўлдан оздирадиган нарсалардан, асосан ёшларни чалғитиш, дам олиш. Эмоционал енгиллашиш, кундалик хизмат ва турмуш ташвишларини ўйламаслик воситасини тушунади. Лекин ҳар қандай одам спорт фақатгина инсоннинг жисмоний такомиллашувига, соғлом турмуш тарзига риоя қилишигагина эмас, балки умум башарий инсонпарварлик идеалларини ҳамда қадриятларни ривожлантириш ва амалда қўллаш учун ҳам катта имкониятларни ўз ичига олганлигини кўрмасдан, тушунмасдан ёки ҳис қилмасдан ҳам иложи йўқ.

Спорт ривожланишининг у ёки бу турига спорт тадбирларини ўтказувчи ташкилотлар каби ҳакамлар хайъати ҳам анча сезиларли таъсир кўрсатишлари мумкин ва кўрсатмоқдалар. Улар мусобақаларга тайёргарлик жараёнида ва уларни ўтқозиш вақтида биринчи ўринга ахлоқий ва эстетик масалаларни қўйишлари лозим. Спортчилар, мураббийлар спорт раҳбарлари, ҳакамлар ва томошабинларнинг юқори инсонпарварлик йўналишларига риоя қилишларида ва уларни рағбатлантиришда фақатгина мусобақалар билан боғлиқ масала ва муаммолар ҳал қилинмасдан, балки жисмоний тарбия ва спортни таъсирчан тарғибот қилиш ҳам амалга оширилади. Бу жараёнда ҳакамнинг тутган ўрнини ортиқча баҳолашнинг иложи йўқ.

Мусобақалар пайтида спорт муаммолари, ахлоқий ва маънавий муаммолар спортчилар, спортга алоқадор кишилар, ҳакамлар томонидан юзага келади. Лекин улар одатда, фақат ҳакамлар томонидан зудлик билан ҳал қилинади. Худди шу пайтда ҳакамлар қарори ҳам касблар, спортчилар, мураббийлар, раҳбарлар ва томошабинлар мулки бўлиб қолади. Уларнинг ҳар бири, шубҳасиз, ўз нуқтаи назарига эга. Уларнинг барчаси фақатгина ҳакамнинг малакаси тўғрисида эмас, балки унинг психологик ва ахлоқий сифатлари тўғрисида ҳам дарҳол хулоса чиқарадилар. Шунинг учун ҳакам фақат ўз ишини миридан-сиригача биладиган яхши касб эгаси ва мутахасис бўлибгина қолмасдан, балки яхши дунёқарашга эга тайёргарлик қилиши юзага келувчи барча вазиятларга катта психологик бардошлиликка эга бўлишлари лозим.

Эшкак эшиш бўйича мусобақалар турли даражадаги техника билан қуролланган акваторияларда ўтқазилади, об-ҳаво омиллари таъсирига дучор буладилар мусобақалар давомийлиги каттадир. Жамоаларнинг техник тайёргарлиги фақатгина рақибларнинг психологик тайёргарлиги бир хил бўлмасдан, балки бир экипаж ичидаги спортчилар тайёргарлиги ҳам бир хил бўлмаганидек ҳатто жуда юқори даражали мусобақаларда ҳам бир хил эмас.

Бу барча омиллар ҳакамга ўз таъсирини ўтказиб, у ишлаётган жойга боғлиқ бўлмаган ҳолда юқори даражадаги толиқиш ва узоқ муддатли психологик зўриқишни олдиндан маълум қилиб қўяди. Балки худди шунинг учун деярли ҳар бир йирик мусобақа жараёнида келиб чикувчи (қоидаларнинг маълум бўлган оддийлиги ва бўлиши мумкин бўлган жанжаллиятларни изоҳлаш

билан боғлиқ мулоҳаза ва тортишувлар учун баҳонага йўл очиб беради).

Сўнги йилларда эшкак эшиш бўйича мусобақалар ўтқазилиши вақтида, биринчи навбатда, Қоидалар талабларини бажариш шарт эмас, деб ҳисобловчи спорт мажмуаларининг раҳбарлари ҳаракатлари, шунингдек бундай раҳбарларга кўнгилчан муносабатда бўлган спорт кўмиталари бошқарувчининг штатдаги ходимлари нуқтаи назарлари билан боғлиқ янги салбий вазиятлар келиб чиқади. Терма жамоа аъзолари учун кўнгилдагидай шароитлар яратишга игтилувчи терма жамоа раҳбарларининг сўнги йилларида одатий бўлиб қолган нуқтаи назари ҳукм чиқаришни талаб қилмайди, бу эса, терма жамоалар раҳбарларини қизиқтирувчи муаммоларни ҳал қилиш учун. Фақатгина бутун Россия мусобақаларини эмас, балки баъзан халқаро мусобақаларни ҳам одатдаги машғулоти “хомчўт қилиш” даражасига кўяди. Бундай ҳолларда ҳакамлар Қоидалар руҳи ва ҳарфларидан четга чиқиб кетиб, бунда улар бу четга чиқишларга шак-шубҳасиз йўл кўйиб бўлмайдиган “юқори тартиб”даги мулоҳазаларни ваз қилиб кўрсатадилар. Мусобақаларда ҳакамлик коллегияси ва ҳар бир айрим ҳакам сузсиз бажариши лозим фақатгина иккита ҳужжатга эга бўладилар. Бу мусобақалар тўғрисидаги Низом ва Мусобақа Қоидалари.

1. Мусобақаларни ташкил қилишнинг умумий масалалари.

Мусобақалар таснифи

Ўзбекистонда ўтқазиладиган мусобақалар Ўзбекистон ичидаги ва халқаро мусобақаларга бўлинади.

Ўз навбатида, Ўзбекистон ичида таснифланувчи мусобақалар қуйидагиларга бўлинади:

- Чемпионатлар, биринчиликлар, кубоклар;
- Зоналар бўйича (республикалараро, шаҳарлар, жамиятларнинг терма жамоалари каби айрим клуб экипажлари қатнашадиган регаталар).

Ўзбекистон ичидаги мусобақалар шахсий, жамоавий ва шахсий-жамоавий бўлиши мумкин.

Шахсий мусобақаларда спортчилар ва экипажлар кемаларнинг ўз классларидаги ўринлар учун ўйнайдилар ва, мос равишда, ҳар бир классда мусобақа қатнашчилари ўртасида биринчиликни аниқлайдилар. Ғолибларга чемпион ёки ушбу мусобақа ғолиби унвони топирилади.

Жамоавий мусобақаларда, кемаларнинг айрим классларида вакиллари қатнашган ташкилотлар ўринлари аниқланади. Ҳар бир айрим классда бундай мусобақалар чемпионлари ёки ғолибларига ҳеч қандай шахсий унвон берилмайди.

Шахсий-жамоавий мусобақаларда кемаларнинг ҳар бир айрим классидagi қатнашчилар, шунингдек спортчилари мусобақаларда қатнашадиган ташкилотлар ўринлар учун ўйнайдилар.

Ўзбекистон ичидаги мусобақалар Ўзбекистон эшкак эшиш спорти Федерацияси ва жойлардаги

тегишли федерациялар тоъонидан ташкил қилинади ва ўтказилади.

Ўзбекистонда ўтказиладиган халқаро мусобақалар расмий чқмпонатлар ва халқаро регаталарга бўлинади.

Ўзбекистонда ўтказиладиган Жаҳон чемпионати ва Олимпия эшқак эшиш регаталари. Халқаро эшқак эшиш жамиатлари федерацияси (ФИСА) Ўзбекистон эшқак эшиш Федерацияси топшириғи билан ташкил қилинади.

Ўзбекистонда ўтказилувчи халқаро регаталар Ўзбекистон эшқак эшиш спорти Федерацияси ва маҳаллий эшқак эшиш спорти Федерацияси томонидан ташкил қилинади ва ўтказилади.

Ўзбекистон ичида ўтказилувчи барча мусобақалар Ўзбекистон эшқак эшиш спорти Федерацияси томонидан тасдиқланган мусобақа Қоидалари бўйича ўтказилади.

Халқаро чемпионатлар ФИСА пойга Қоидалари бўйича, регаталар эса, Мусобақаларнинг Россия ички Қоидалари бўйича ФИСА пойга Қоидаларнинг асосий бандларини ҳисобга олган ҳолда ўтказилади. Агарда халқаро регаталарни ўтказиш пайтида Халқаро федерациялар ўртасида тафовуилар чиқса, унда ФИСА пойга Қоидалари бандларига амал қилиш керак.

Мусобақаларни ўтказувчи ташкилотлар

Ўзбекистон ички мусобақаларини таснифлашга мувофиқ уларни ўтказувчи ташкилотлар бўлиб, тегишли Федерациялар, шунингдек спорт ташкилотлари, тегишли раҳбар органлари ҳисобланади.

Мусобақаларни ташкил қилиш ва ўтказиш билан боғлиқ тайёргарлик ишларини бошлашга ҳуқуқ берувчи асосий ҳужжат Низом ҳисобланади. Бу ҳужжат

мусобақа ўтказувчи ташкилот ва таалукли федерация томонидан ишлаб чиқилиши, улар томонидан тасдиқланиши ва барча манфаатдор ташкилотларга шаҳар доирасидаги (ва уларга қиёс) мусобақалар бошланишдан уч ой олдин, Россия ва халқаро мусобақалар бошланишидан олти ой олдин юборилиш лозим.

Низомнинг турли даражадаги мусобақалар учун тузилган асосий бўлимлари рўйхати бир хил ва амалиётда келиб чиқиши мумкин бўлган барча энг муҳим масалаларини ўз ичига олади.

Мусобақалар тўғрисидаги Низом мусобақаларнинг расмий Қоидаларига зид бўлмаслиги лозим.

Шунга қарамай Низом билан қоидалар ўртасида тафовут бўлган ҳакамлар коллегияси фақатгина Қоидаларга амал қилиниши лозим.

Агар тасдиқланган Низомга ўзгартишлар киритиш зарурияти туғилиб қолса, уларни фақат Низомни тасдиқлаган ташкилотлар киритиши мумкин. Бунда барча манфаатдор ташкилотлар барча киритилган ўзгартишлар тўғрида мусобақалар бошланишидан олдин 30 кундан кечиктирилмасдан ёзма равишда хабардор қилинишлари лозим.

Лекин шундай ҳоллар бўладики, бунда бевосита мусобақалар ўтказилиш жараёнида Низомда акс эттирилган мусобақалар ўтказилиши тартибига ўзгартишлар киритиши талаб қилинади. Агарда ушбу Низомни тасдиқлаган на спорт кўмитаси ходимлари, на фелерация президиуми аъзолари мусобақаларда амалда кворумга эга бўлмасалар, бу ўзгартишларни киритишга ким ҳақли бўлади?

Бу тўғрисида на Қоидаларда, на Низомда кўрсатилган. Қарор амалда мусобақалар бош ҳаками билан Низомни тасдиқлаган ташкилот вакиллари ва

қатнашувчи жамоалар вакиллари ва қатнашувчи жамоалар вакиллари ва қатнашувчи жамоалар вакиллари билан биргаликда қабул қилинади.

Қатнашчилар сони нормативларини, ҳакамлар коллегияси ва хизмат кўрсатувчи техник ходимларни ҳисобга олган ҳолда тасдиқланган Низом зарур харажатлар сметасини тузишда ва мусобақаларга тайёргарлик бўйича иш бошлаш учун асос бўлиб ҳисобланади.

Мусобақаларни ташкил қилиш кўмитаси.

Ташкилий кўмита мусобақаларни ўтказиш, шунингдек қатнашчилар ва томошабинлар учун энг юқори даражадаги қулайликларни таъминлаш билан боғлиқ барча масалаларни ҳал қилишга ундалган вақтинчалик орган ҳисобланади.

Унинг таркибига мусобақа ўтказувчи федерация вакиллари бош ҳакам ва унинг тиббий қисм бўйича ўринбосари, мусобақа ўтадиган спорт мажмуасининг раҳбари киради. Айрим муайян масалаларни ҳал қилиш учун ташкилий кўмита таркибига савдо, коммунал, транспорт ташкилотлари, маданият муассасалари ва жамоат тартибини сақлаш бошқармалари ишига жавоб берувчи маҳаллий Кенгаш бўлинмалари бошлиқлари кириш мумкин. Ташкилий кўмита томонидан ҳал қилиниш лозим бўлган асосий масалалар:

- Мусобақа қатнашчиларини, шу жумладан, ҳакамлар, хизмат кўрсатувчи ходимларни қабул қилиш, жойлаштириш, овқатлантириш ва ташиш;
- Яшаш, машғулот ва мусобақа жойларида хавсизликни таъминлаш;
- Спорт иншоатларини зарур жиҳозлар билан таъминлаш;

- Мусобақалар даврида машғулот ва мусобақа пайтидаги каби қатнашчилар жойлашган жойларда ҳам тиббий хизматни ташкил қилиш;
- Маҳаллий матбуотда, телевидение ва радио орқали тарғиботни ташкил қилиш;
- Афишалар, плакатлар, дастурлар, таклиф чипталари ва ҳоказоларни чиқариш;
- Мусобақаларнинг очилиши ва ёпилишидаги ва ғолибларни тақдирлашдаги тантанали маросимларни таъминлаш;
- Мусобақа қатнашчиларни қайтиш чипталари билан таъминлаш ва уларни жўнатишни ташкил қилиш;
- Томошабинлар учун энг юқори қулай шароитлар яратиш, уларни озиқ-овқат, ичимликлар, эсдалик совғаларни ва ҳоказолар билан таъминлаш.

Ўз-ўзидан маълумки, тадбирларнинг бу рўйхати тугал эмас. Сўнги йиллар амалиётининг кўрсатишича ташкилий кўмиталарнинг мавжудлигига қарамасдан уларнинг фаолияти талаб даражасида эмас. Ундан ташқари, ташкилий кўмиталарнинг кўп қисми фақатгина “қоғозда” мавжуд, ва барча санаб ўтилган ва ташкилий кўмита ихтиёридаги бошқа бир қатор тадбирларни спорт кўмитасининг штатдаги ходимлари, бош ҳакам ва федерация фаолларининг ҳал қилишларига тўғри келади.

2. Сув йўлига ва масофани жиҳозлашга бўлган спорт-техник талаблар.

Эшкак эшиш каналлари эшкак эшиш спортининг барча турлари (академик эшкак эшиш, ҳалқ эшкаги, байдарка ва каноэда эшкак эшиш) бўйича мусобақалар ўтқазилгани ҳисобга олган ҳолда қурилади ва жиҳозланади, бу ердан канал йўлининг энг юқори узунлиги ва эни олинади. Ушбу ҳолатда классик масофанинг бурилишсиз энг катта узунлиги 2000 м.ни ташкил қилиб, унга масофа чегараларидан ташқарида 150-200 м.ли эркин сув қўшилиши керак. Сув йўли кенглиги академик эшкак эшиш талабларидан келиб чиқиб ҳисобланади, бунда йўлка кенглиги ҳар бир қайиқ учун 12,5 метрдан кам бўлмаслиги лозим, йўлкаларнинг (сув) ўзидан эса, 6-8 та талаб қилинади. Ундан ташқари, ҳар бир томонда (қирғоқ олдида) 5 метрдан кам бўлмаган эркин сув бўлиши лозим. Барча йўлкаларда бир хил, яъни туби текис сув ҳавзаларида 2 метр ва туби нотекис сув ҳавзаларида 3 метрдан кам бўлмаган чуқурлик бўлишни назарда тутиш зарур.

2.1. Стартни жиҳозлаш

Академик эшкак эшиш бўйича мусобақалар учун старт минораси масофа ўқи бўйича старт чизиғи сув устидан баландлиги 3 метрдан кам, лекин 6 метрдан ортиқ бўлмаслиги керак. Минора устида катта соат, тош тахта, микрофон (товуш кучайтиргич) алоқа воситалари, қўнғироқ бўлиши лозим. Старт хонасида причал соли, ҳар бир йўлка ўқи бўйлаб жойлашган ва 1000 мктр масофадан кўринадиган қўшалок визир, старт чизиғи устида створ, захирадаги эшкаклар ва майда маъмирлаш ишлари, телекамералар ва видеомагнитофон учун жойлар, алоқа воситалари, қирғоқда қатнашчилар старт

олдидан масофа узунлиги тўғрисидаги белги, старт зонаси чегаралари белгиси бўлиши лозим.

2.2. Масофани белгилаб чиқиш

Барча йўлкалар (сув) узунлиги бўйича мутлақо тўғри ва эни бўйича бар хил бўлиши лўзим. Диаметри 15 см.дан ортиқ бўлган бўйлар ёки пўкаклар ҳар 10-12 метрдан кўйилади. Улар урилганда эшкак ва қайиққа зарар етмаслиги учун старлича эгилувчан материалдан қилинади. Белги ранги тўқ сариқ бўлгани маъқул. Ҳар бир 500 метрдан йўлка маркази бўйича кўндалангина икки томонлама ҳавода тортиб рақами бўлган белги ўрнатилади. Ҳаводаги белги бутун масофа бўйлаб, ҳар бир йўлканинг тартиб рақамини кўрсатади. Сув устидаги илмоқнинг баландлиги – 3 – 3,5 метр.

Иккала қирғоқ ёки масофа чегарасидан ташқарида ҳар 250 метрда маррагача бўлган масофани кўрсатувчи тахталар ўрнатилади.

Масофа оралиқларида қатнашчилар натижаларини аниқлаш учун хона (будка) аппаратура билан жиҳозланади. Одатда, бундай будкалар 500 метрдан кейин кўйилади. Улар створлар ва старт ва маррани алоқа билан жиҳозланади.

Масофани оҳири “Марра” ёзуви ва масофа чегарасидан ташқарида марра створидаги икки қизил байроқ билан белгиланади.

2.3. Маррани жиҳозлаш

Маррага фақатгина марра чизиғи эмас, балки ҳакамлар марра бригадаси ва хизмат кўрсатувчи ходимлар ишлайдиган жой ҳам киради. Бу махсус жиҳозланган жойни “марра минораси” деб аталади. У денгиз сатҳидан анча юқори жойлашгани учун минора

деб аталади. Бу ҳакамларнинг маррага қайиқлар келиши тартибини аниқлаш бўйича ишини енгиллаштиради. Марра створ, ишлаш учун қулай товуш сигнали, ҳакамлар учун иш жойларининг жойлашиши, алоқа воситалари билан жиҳозланган. Маррада фотомарра, автохронметраж, метеохизмат кўрсатиш кўзда тутилади.

2.4. Ахборот

Томошабинлар, қатнашчилар, мураббийлар, вакиллар, ҳакамларга ахборот бериш бўйича жиҳозлар ахборотга талабгор одамлар бўлган трибуна ва барча биноларга радиоахборот беришни кўзда тутилади; трибуналардан яхши кўринувчи электр табло. Крилатскийдаги эшкак эшиш каналидаги табло бир вақтнинг ўзида сана, ҳаво ва сув ҳаракати, шамолнинг кучи ва йўналиши, масофадаги жамоаларининг “югурувчи” вақтини (вақт қайиқ юриши билан бирга ҳаракат қилади) кўрсата олади. Бундан ташқари бу таблога экапажлар таркиби, масофадаги қайиқлар ҳолати, ҳулосавий натижалар ва ҳоказоларни чиқариш мумкин. Ахборот воситаларига экранлар ҳам кириб, агар улар бўлса, одатда, уларни трибуналар олдида ёки томошабинлар трибунасига, қатнашчилар ва ҳакамлар хоналарига ўрнатилади.

2.5. Назорат комиссияси учун жиҳозлар

Назорат комиссияси иложи борича мусобақа қатнашчиларига яқинроқ жойлаштирилади. Одатда унинг жойи эллинглар районида. Назорат комиссияси эшкак эшувчилар, рул бошқарувчилар ва қайиқларининг оғирлигини ўлчаш учун ёмғир ва шамолдан ҳимояланган хонага, мос равишда жиҳозланган тарози, етарлича флюгаркаларга, эшкаклар куракларига ва қайиқ бурнидаги шарчаларга эга бўлишлари лозим.

Агар фотоназорат ўтказиладиган бўлса, унинг учун жой жиҳозлаш зарур. Назорат комиссияси хонасида захирадаги эшаклар учун пештахталар, алоқа воситалари, транспорт бўлиши зарур.

2.6. Ҳакамлар ва ёрдамчи ходимлар учун жойлар.

1. Мажлислар зали. У кура ташлаш учун жиҳозланган бўлиши ва шунингдек масофанинг магнит чизмасига эга бўлиши лозим.
2. Котибият учун алоқа билан жиҳозланган хона.
3. Ҳакамлик ҳужжатларини кўпайтириш учун хона (кўпайтириш техникаси учун).
4. Мукофатлаш гуруҳи учун хона.
5. Бош ҳакам учун алоқа воситалари билан жиҳозланган иш хогаси.

2.7. Зарурий алоқа воситалари

Йирик мусобақаларда фойдаланиладиган алоқа киради. Уччала бош ҳаками барча алоқа турларига эга, чунки у барча ҳакамлик хизматлари, ёрдамчи ходимлар, мусобақа ўтказувчи ташкилотнинг канал маъмурияти билан алоқада бўлади.

Старт бригадаси бош ҳакам, марра, назорат комиссияси, қутқарув ва тиббий хизматлар билан алоқада бўлишлари лозим. Бундан ташқари, стартёр стартдаги ҳакам билан, тўғриловчи-тутиб турувчилар билан алоқада бўлишлари лозим (тинч алоқа)да.

Оралиқ масофалардаги ҳакамлар, одатда, старт ва марра билан селектор алоқа орқали боғланган.

Марра бригадаси мусобақаларнинг бош ҳаками, котибият, старт ва оралиқ масофалардаги ҳакамлар,

назорат комиссияси ва ахборотчилар билан алоқада бўлиши лозим.

Котибият мусобақалар бош ҳаками, марра , назорат комиссияси, ахборот хизмати, мукофотлаш гуруҳи билан боғланган.

Назорат комиссияси мусобақалар бош ҳаками, котибият, старт, марра, ахборот хизмати, тиббий хизмат, допинг-назорат хизмати билан алоқада болиши лозим.

Мукофотлаш гуруҳи марра, котибият, ахборотчи билан алоқага эга.

2.8. Қатнашчилар хавсизлигини таъминлаш.

Хавсизлик чоралари мусобақаларни ўтказувчи ташкилот ва бош ҳакам томонидан фақатгина мусобақа соатларидагина эмас, балки ажратилган машғулот пайтида ҳам таъминланади. Уларга қуйидагилар киради:

1. Кўринлари жойда (одатда, эллинглар районида) қайиқларининг машғулот ва мусобақа пайтида акваториядаги ҳаракатлари плани (чизмаси) осиб қўйилади.
2. Мусобақалар учун кундалик соатлар белгиланади. Бу жадвал жамоалар вакиллари учун хотираномага киритилади.
3. Машғулотларни катерлардан мураббийлар ҳамроҳлигида ўтказиш, шунингдек қайиқларининг тумшуғида шарчаларсиз чиқиш қатъиян ман этилади.
4. Машғулот, шунингдек мусобақа соатларида катерлар навбатчилиги белгиланади.
5. Стартга кўтарилиш ва масофа бўйлаб юриш учун белгилар, кўрсаткичлар осилади, ёки қўйиб чиқилади. Шунингдек, айланма канал

- бўлган ҳолларда ҳам у ерда ҳаракат тартиби белгиланади.
6. Қайиқларнинг келиши ва кетиши учун аҳолида причал соллари белгиланади, у ерда керакли белгилар қўйилади.
  7. Агар очик сув ҳавзаси (кўлЮ дарё) бўлса, унда дарё милицияси навбатчилиги назарда тугилади.
  8. Канал бўйлаб асфальт йўлкаси бўлган ҳолларда мураббийларнинг велосипедда ҳаракати тартиби ўрнатилади.

Фақат кутқарув хизмати ва тиббиёт ходимлари бўлган тақдирдагина мусобақалар ўтказишга рухсат этилади.

2.9. Мусобақа жойларини безатиш

Мусобақаларни ўтказиш жойларини яхши ўйлаб безатиш уларга тантанаворлик, хушчақчақлик олиб келади, томошабинларнинг кайфияти кўтарилади, қатнашчиларнинг жавобгарлиги ортади.

Мусобақа жойларини безатиш қуйидагиларни кўзда тутати:

1. Ўтказилажак мусобақаларнинг кўлами ва вазифаларига мос равишда шиор ва транспортлар.
2. Қатнашувчи ташкилотлар байроқлари.
3. Ранг-баранг сигнал байроқлари.
4. Байроқлар учун мачталар.
5. Масофа плани.
6. Объектлар кўрсатилган ҳолда майдон плани.
7. Мусобақа ташкилотчилар томонидан пухта ўйлаб чиқилган ва тайёрланган мусобақаларни матн ва мусиқали безатиш, афишалар,

буклетлар, дастур ва эсдалик совғаларни тайёрлаш.

2.10. Мусобақаларга хизмат кўрсатиш учун транспорт.

Мусобақа кўлами, уларниг ўтказилиш жойи, қатнашчилар сонига боғлиқ равишда ерда ва сувда юривчи транспорт мўлжалланади.

Ҳакамлар коллегияси ихтиёрида ҳакамлар, тутиб турувчилар, хизматчи ходимларни стартга ва масофанинг бошқа жойларига етказиб қўйиш, захирадаги эшакларни олиб бориш, қирғоқ бўйлаб кузатиш учун микрoавтобуслар бўлиши лозим. Бош ҳакам ихтиёрида енгил машина ва катер ажратилади. Бош ҳакам ўринбосари ихтиёрида товуш кучайтиргич билан жиҳозланган, кунғироқ ва байроқлар билан таъминланган арбирт катерлари бўлиши лозим. Масофа бошлиғи ихтиёрида ишчи катерлар бўлади.

Бундан ташқари, мусобақаларда тиббий транспорт қатнашиши лозим.

3. Эшак эшиш бўйича мусобақалар ҳаками .

3.1. Умумий масалалар.

Рус тилида “судья” (ҳакам) қуйидаги изоҳга эга: бу- “хукм чиқарадиган, яъни бирор нарса тўғрисида” мулоҳазага жга одам. Бунда ҳакамга хос кўпгина вазифалар орасида В.И.Даль ўзининг “Тирик улуғ рус тилининг изоҳли луғати”да ҳакам қилиши лозим бўлган нарсаларга алоҳида эътибор беради: англаш, фикрлаш ва натижа чиқариш, текшириш, тушуниш ва хулоса қилиш; берилган маълумотлардан энг охириги оқибатларигача бориш”

Спорт ҳакамига бир қатор талаблар қўйилади, биринчилар қаторида ташқи кўринишда тўхталамиз-

шак-шубхасиз, спортчилар, вакиллар, мураббийлар ва томошабинлар ҳаммадан олдин ҳакам тўғрисидаги биринчи таассуротни унинг ташқи кўринишидан келиб чиққан ҳолда оладилар.

Ҳар қандай кўламли ҳар қандай мусобақада ҳакамлар коллегияси ягона формада бўлиши лозим. Ватанимиз амалиёти билан ФИСА амалиёти бу масалада бир жойдан чиқади: ҳаммадан олдин ҳакам формасининг ранг уйғунлиги-тўқ ҳаво ранг костюм, ҳаворанг кўйлак (блузка), кулранг шим (юбка) ва галстук (эркак ҳакамлар учун) тавсия қилинади. ФИФАда ҳаворанг диагональ сариқ чизиқлари бўлган галстук қабул қилинган бўлиб, улар турлича кенглигида бўлиши мумкин. Эшкак эшиш бўйича ҳакамнинг байроқ формасига бош кийим ва сув ўтказмайдиغان ва шамолдан ҳимояланган форма киритиш зарур. Иссиқ об-ҳаво шароитларда ўтувчи ички мусобақаларда форма тўғрисидаги масала кўпинча бош ҳакам томонидан ҳал қилинади. Ҳакамлар жазирама офтобда тўқ ҳаворанг костюмларда ишларида ҳеч қандай мантиқ йўқ. Шубхасиз, енгил-қалта галстуксиз ҳаворанг кўйлак ҳакамнинг ташқи кўринишига ёмон таъсир қилмайди. Бундай амалиёт ФИСА томонидан ҳам расмийлаштирилган.

Ҳакамларда махсус белгилар бор, лекин уларни тез-тез фақатгина халқаро тоифадаги ҳакамларда кўриш мумкин.

3.2. Ҳакамнинг касбий тайёргарлиги.

Ҳакам қандай жойда ишламасин, қандай вазифаларни бажармасин, уларни касбий аниқ бажариш учун у эшкак эшиш спорти билан боғлиқ барча масалалар тўғрисида аниқ таассуротга эга бўлиши лозим. Бунда фақатгина муайян мусобақалар тўғрисидаги

Қоида ва Низомларнигина эмас бу ўз-ўзидан маълум, - балки, ҳаммадан олдин спортнинг ўзини, машғулот жараёнининг моҳиятини, эшкак эшиш техникасини, кемасозликни, пойга масофалари ва базаларни жиҳозлашдаги, спортчилар ва уларнинг психологиясини шайлаш экипировка ҳамда таъминлашни, аъло даражада билиш ҳам кўзда тутилади.

Ҳакамнинг касбий тайёргарлиги тушунчасига одоб-ахлоқ талаблари ҳам киритилади. Улар ҳаммага маъқул бўлган чегарадан чиқиб кетмайди, лекин уларда қисқача тўхталиб ўтиш керак.

Шахсий ёқтириш ва ёқтирмасликка қарамасдан мусобақаларда ҳакамлар орасидаги муносабатлар бир маромда, иззат-хурматда ва ҳатто хайрихоҳликда бўлиши лозим. Қўпол ҳақоратловчи сўзлар, қаттиқ товуш, тўраларга хос оҳангга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Спортчиларга нисбатан эса, асло йўл қўйиб бўлмайди. Мусобақаларда қатнашувчи ҳар қандай одамга нисбатан ҳакамнинг қандайдир устунлик тўғрисида ўйлаш ҳам мумкин эмас.

Ҳакамлар коллегиясининг ахлоқий иқлими каби спорт ҳакамининг маънавий қиёфаси-мусобақаларнинг муваффақиятли гарови.

Ҳакам учун салаб олиш йўқ. Унинг учун мусобақаларнинг барча қатнашчилари тенг. Таниқли спортчиларга ҳам, ўртоқ ҳакамларга ҳам, ўртоқ мураббийларга ҳам қандай бўлмасин ён босишга йўл қўйиб бўлмайди. Қоидаларга, мусобақа тўғрисидаги низомларга ва уларни аниқлаб берувчи бошқа ҳужжатларга қарши бўлган талаб ёки илтимосларга нисбатан кўнгилчанликка ҳам йўл қўйиб бўлмайди.

Ҳакам ўз қарорларида қаттиқ туриши, мусобақа Қоидаларига қатъий риоя қилиши, ҳоҳлаган нарсасига ноинсофлик ёки нотўғри йўл билан ҳар қандай уринишга, бу уринишни ким қилишидан қатъий назар, мутлақо муросасиз бўлиши лозим.

Ҳар бир ҳакам фаолияти қандай участкада ўзига хосдир. Мусобақалар вақтида стартчи, арбитр, маррачи вазифаларини бажарганда, у яққа. Одатда, унинг маслаҳат қилиш ва қарор қабул қилишга вақти жуда кам. Ҳакамнинг обрўси жуда муҳим сифат бўлиб, шунинг ўзи унинг ишини енгиллаштиради ва шундай вазият яратадики, бунда қатнашчилар қويدани қасддан бузишларига имкон бермайди ва нотўғри ҳаракатлардан ўзларини тийиб туришга мажбур қилади.

Агар мусобақа қатнашчилари ҳакам тутган вазият қатъийлигини кўрсалар, ундагина улар ҳакамнинг қарорини қабул қиладилар ва бажарадилар. Бунинг учун ҳакам қабул қилган қарорнинг ушбу вазиятда бирдан-бир тўғри қарор эканлигига ишончнинг ўзи етарли эмас, балки бу ишончли мос равишда ифодалаш керак. Талабни аниқ ифодалаш, осойишта тасдиқ, кескин имо-ишора, тинч овозда таҳдидли ва ҳақоратли оҳангдан холи бўлган буйруқ, ниҳоят, камчапликмана булар ҳакамнинг юқори касбий тайёргарлиги ҳақида айтишга имкон берувчи таркибий қисмлардир.

3.2. Ҳакам ишига таъсир қилувчи омиллар

Ҳатто жуда тажрибали ҳакам ҳам хатолардан эҳтиёт қилинмайди. Уларнинг сабаблари турли туман. Кўпчилик тўғрисида-олдинда сўзланади. Бу ерда эса, бутун ҳакамлар коллегияси фаолиятига таъсир қиладиган, лекин старт бригадалар, арбитрлар ва

маррачилар ишига кучлироқ таъсир қиладиганлари тўғрисида гапириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хатоларнинг асосий сабаблари психология билан шаккланиб, уларнинг кўпчилигига, афсуски, на ҳакамлар, на мусобақа ташкилотчилари аҳамият берадилар. Улардан баъзиларини кўриб чиқамиз.

Ижтимоий руҳдаги омиллар.

Мусобақага етиб келиш учун катта қийинчиликлар билан чипта олган ҳакам мусобақалар бошланмасдан сал олдин, бўлмаса ундан ҳам кечроқ етиб келади. Ноқулай жойлашиш, овқатланиш ташкил қилинмаган, мехмонхонадан мусобақа жойига олиб борилмайди. Ҳакамлар бош коллегияси билан муносабатлар бўлмайди. Доимо қайтиб кетишга чипта олиш ва вокзал ёки аэропортга қандай етиб олиш ташвишлантиради.

Мусобақалар жадвали шундай тузилганки, бунда бошланиши эрта тонга ва тугаши эса, жуда кеч бўлади. Дастурнинг эрталабки ва кечки қисмлари орасидаги танаффус шунчалик камки, бунда на овқатланиш, на дам олишга вақт бўлади. Кўпинча оддий қулайликлар ҳам бўлмайди.

Ташкилий тавсифдаги омиллар.

Старт яхши жиҳозланмаган. Мегафон ёки микрофон алоқалари тўхтаб-тўхтаб ишлайди. Старт кўринмалари тез-тез ишдан чиқиб туради. Марра билан алоқа ноаниқ ёки бир томонлама. Тутиб турувчилар вақтида келмайди, уларнинг малакаси паст.

Арбиртлар етарли эмас. Катерлар мусобақаларга яхши тайёрлаб қўйилмаган. Моторчиларнинг тажрибаси йўқ. Масофа яхши жиҳозланмаган. Қотибият қоғоз билан керакли миқдорда таъминланмаган.

Кўпайтириш техникаси йўқ.

Яна бошқа мисоллар ҳам келтириш мумкин.

Шунга қарамай ишлаш керак. Бундай вазиятларда ҳатто ҳам жуда тез эмоционал кескинликни ҳис қила бошлаб, у ортиб боради ва турғун тавсифга эга бўлади. Ўз навбатида эмоционал, психологик кескинлик мускул таранглиги, толиқишга имкон бериб, буларнинг ҳаммаси жамликда ҳакамнинг аниқ қарор қабул қилиш қобилятига таъсир этади, унинг диққатини кескин тушириб юборади.

Энди хато қилишга бир қадамлигина қолди.

Албатта, тажрибали ҳакам ҳакамлик ишида фақатгина катта стажга эга бўлиб қолмасдан, балки тез-тез ҳакамлик қилиб турган бўлса, шундай вазиятлардан енгил чиқиб кетади. Лекин, юқорида келтирилган омилларини истисни қилиб, буларни мўлжал қиладиган бўлсак, бу ақлга сиғмайди.

Буларни тушунган ҳолда мусобақа ташкилотчилари ҳакамлар бутун диққатини фақат ўз вазифаларини бажаришларига имкон берувчи зарур шароитларни яратиш учун жуда катта куч сарфлашлари лозим.

4. Мусобақаларда ҳакамлик коллегияси.

4.1. Ҳакамлик коллегиясини комплектлаш.

Ҳар қандай мусобақани ўтқозиш учун ҳакамлар коллегияси тузилади. Унинг таркиби, маҳаллий ва бошқа шаҳарлардаги ҳакамлар сони мусобақаларни ўтқазувчи ташкилот ва таалуқли эшкак эшиш спорти федерацияси томонидан тасдиқланади. Ҳакамлар коллегиясининг сон таркиби мусобақалар даражаси ва

қатнашчилар сонига боғлиқ белгиланади, ҳамда мусобақа қоидаларининг 13§ III бўлимга киритилган рўйхат билан аниқланади. Ҳакамлар коллегиясини ишини жамоатчи ҳакамлар таъминлашини ҳисобга олиб, фақатгина барча тайинланган ҳакамларга хабарларни етказиш эмас, балки турли сабабларга кўра ҳакамликда қатнашиш имкониятига эга бўлганларни алмаштириш мумкин бўлган ҳакамларни ўз вақтида захирадан чиқариш имкониятига эга бўлиши учун ҳам уни комплекшлаш олдиндан ўтказилиши керак. Шаклланган амалиётга асосан мусобақалар бош ҳаками коллегиясининг шахсий таркиби ҳакамлар коллегияси президиуми томонидан таклиф қилинади ва Ўзбекистон эшкак эшиш спорти Федерацияси президиуми томонидан тасдиқланади.

4.2. Мусобақалар бош ҳакамининг ташкилий иши (1 - чизма)

Мусобақалар бош ҳакамига тайёргарлик даврида, яъни мусобақалар бошлангунча қадар катта оғирлик тушади. Ҳакамлар коллегияси ишини ташкил қилишга киришишдан олдин бош ҳакам ушбу мусобақалар тўғрисидаги низом билан танишиши барча масалаларни мусобақа ўтказаетган ташкилот билан, мусобақаларни бевосита ўтказиш топширилган ташкилот билан, мусобақа ўтказиладиган спорт иншоати маъмурияти билан, худудида спорт иншоати жойлашган туман (шаҳар) ижроя кўмитаси хизмати билан, шу жумладан, аниқроғи, жамоат тартибини сақлаш хизмати билан мусобақа ўтказишга таалукли барча масалаларни батафсил ва пухта ишлаб чиқиш тавсия қилинади. Зарурият туғилганда бош ҳакам оталик қилувчи ташкилотлар томонидан мусобақа доирасида ўтказилиши кўзланган тадбирлари билан танишиши лозим бўлиб, уларнинг ўтказилиши мусобақа тартиби ва

жадвали билан мосланади. У ҳакамлар коллегиясининг барча ишлари режасини тузади, мусобақа ўтказувчи ташкилотга ҳакамлар ва ёрдамчи таркибнинг аниқ ишлаши учун мусобақа ўтказётган ташкилотга барча зарур нарсаларни буюради, мусобақа ўтказилиш жойи, жиҳозлар, аппаратура ва инвентарлар шайлигини текширади, ҳакамлар билан семинар-кўрсатмалар ўтказди, уларни иш жойлари бўйича тақсимлайди, функционал вазифаларни аниқлайди. Мусобақа даврида, барча ҳакамлик ва ёрдамчи хизматлар бош ҳакамга бўйсунди, шунинг учун мусобақалар бошлангунча қадар барча ташкилий масалалар ва биргаликдаги ишлар ҳал қилинади. Хусусан, бош ҳакам ва унинг ўринбосари эшкак эшиш канали маъмурияти билан биргаликда спорт иншоотини қабул қилишни амалга оширади, мусобақага тайёргарлиги ва уни ўтказиш даврида бошқарувчининг ташкилий функционал тузилмаси, бўйсунуш ва ўзароалмашинув, таъминот тизимини ишлаб чиқади. Эшкак эшиш спортини тарғиб қилишга ва мусобақаларнинг очилиш ва ёпилиш тантаналарининг томоша кўрсатиш томонларига, ғолибларни тақдирлаш маросимига алоҳида эътибор қаратилади.

Ҳакамлик бригадалари учун хизмат вазифаси билан боғлиқ бўлган йўриқномалар ишлаб чиқилиб, улар қуйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

1. Бевосита бўйсунуш. Ўз ишида нимага амал қилади, қандай хизматлар билан боғлиқ?
2. Шахсий вазифалари.
3. Мусобақа бошлангунча қадар бўлган ҳаракатлар.
4. Мусобақа пайтида ҳаракатлар.
5. Мусобақа дастури тугашидаги ҳаракатлар.
6. Айрим ҳоллардаги ҳаракатлар.

7. Бўйсунувчи шахслар таркиби. Уларнинг вазифалари.

8. Моддий – техника таъминоти.

Сўроқнома фақатгина меъёрий шароитлардаги эмас, балки аппаратура, техника, транспорт ёки бригада аъзоларидан бирортасининг ишга яроқсиз бўлиб қолгандаги ҳаракатлар ва ўзаро ҳаракатларни кўзда тутлади. Бош ҳакам мусобақалардан олдин семинар – кўрсатма ўтказиб, бунда ушбу мусобақа коллегияси таркибига киритилган барча ҳакамларнинг қатнашиши шарт. Семинарнинг давом этиш вақти ва дастури мусобақа вазифалари ва кўлами билан аниқланади.

Амалиётда ҳакамлик бўйича кўрсатма икки бўлим бўйича бўлинади:

1. Мусобақанинг ташкилий масалалари билан танишиш ва уни ўтказиш тартиби, бу:

- Ушбу мусобақа пайтида сувда ўрнатилган тартиб ва спорт кемалари, ҳакамлик катерларининг умумий ҳаракат қоидаларига қатъий амал қилиш зарурияти.

- Ушбу мусобақа Низомнинг хусусиятлари айрим бандларини тушунтириш ва аниқлаш.

- Мусобақалар ўтказиш жойи ва унинг хусусиятлари.

- Алоқа воситалари билан танишиш ва улардан фойдаланиш тартиби.

- Пардалар ва мукофатлаш маросимини ўтказиш.

- Ҳакамларга талаблар.

- Ҳакамлар коллегияси мажлисларни ўтказиш тартиби.

- Ҳар бир ҳакамлик бригадаси иши бўйича кўрсатмалар; ҳакамликнинг айрим қатнашчилари ишларини мувофиқлаштириш.

- Ҳакамлар ўртасида вазифаларни тақсимлаш.

2. Ҳакамларнинг иш жойлар (старт, арбитраж, марра ва ш.к.) бўйича йўриқнома.

Машғулотлар ҳажмига қуйидагилар киради:

- Ҳакамликнинг берилган участкасига тааллуқли мусобақаларнинг айрим (асосий) қоидаларини такрорлаш.

- Ҳар бир ҳакамнинг функционал вазифалари тўғрисида йўриқномани ишлаб чиқиш.

- Сигнализация ва алоқа қабул қилишини яхши урганиш.

- Мусобақаларда бўлиши мумкин бўлган вазиятлар макетда кўриб чиқиш.

Семинар-кўрсатма ўтказиладиган сўнг бош ҳакам барча бошқарувни иш ва хизмат жойлари учун маъсул бўлган ўз уринбосарлари ва ҳакамлар орқали амалга оширади.

Фақатгина ҳакамлар эмас, балки табло ва кўпайтириш техникаси ҳам кирган ҳолда бутун хизмат кўрсатувчи ходимлар ҳам қатнашган шайликка тайёргарлик ўтказиш жуда мақсадга мувофиқ бўлади. Бош ҳакамнинг қатнашувчи ташкилотлар расмий вакиллари билан иши мусобақаларни ташкил қилиш ва ўтказишда жиддий ва маъсул бўлим ҳисобланади.

Улар билан мусобақалар доирасида амалий алоқа ўрнатиш кўп жиҳатдан уларнинг яхши ўтказилишига имкон беради, чунки вакил ҳакамлар коллегияси билан спортчиларни боғлабтурувчи ҳалқа ҳисобланади. У қуйидагиларга маъсулдир:

- Ўз ташкилоти қатнашчилари тартиб интизоми, шу жумладан яшаш, овқатланиш жойлари, транспортдаги тартиб-интизом;

- Қатнашчиларнинг мусобақа қоидаларини билиши;

- Ҳакамлар коллегиясининг барча қарорлари ҳақида қатнашчиларга ўз вақтидаги ахборот;

- Қатнашчиларнинг парадлар, допинг – назоратга, ҳакамлар коллегиясига чақириққа мувофиқ ва ш.к. га бориш бўйича ўз вақтида келиш;

Ҳакамлар коллегияси таркибида мусобақалар ўтказишни ташкил қилишда бош ҳакам ўринбосари, бош қотиб, масофа бошлиғи, мусобақалар коменданти.

Улардан ҳар бирининг ўзи иши ва вазифалари бор, лекин уларнинг ҳаммаси умумий режа ва мусобақалар бош ҳаками раҳбарлигида ишлайдилар.

Мусобақалар ўтказиладиган спорт мажмуаси худдудида моддий-таъминоти бўйича бош ҳакам ўринбосари (2 - чизма) га қўйидагилар зарур:

- Смета мавжудлигини текшириш ва мажмуа маъмурияти сметани ижро учун қабул қилганлигига ишонч ҳосил қилиш.

- Яшаш жойлари, қайиқларни транспортда ташиш воситалари, спортчилар учун ечиниши хоналари, тиббий пункт, қатнашчилар ва томошабинлар учун семинар-техник воситаларининг қўйилган талабларга мос келишни кўздан кечириш, аниқлаш ва белгилаш.

- Парадлар, ғолибларни мукофатлаш тантаналарини ўтказиш учун мўлжалланган жойларни аниқлаш, зарурият туғилганда эса, уларни жиҳозлашни талаб қилиш.

- Ҳакамлар коллегияси, қотибият, мукофатлаш ва допинг-назорат гуруҳлари учун ажратилган жойларни кўздан кечириш.

- Қайиқлар, руль бошқарувчиларнинг оғирлигини ўлчаш, флюгарка, қуйма резина шарчаларни бериш, жойларини, шунингдек инвентарларни енгил таъмирлаш устахонаси турган жойни аниқлаш ва уларнинг жиҳозланишни текшириш.

- Заҳирадаги эшаклар турадиган жой ва уларни стартга олиб бориш ва олиб кетишни аниқлаш.

- Спорт иншоотларида масофанинг барча белгилар кўрсатилган йирик масштабли чизмаси ва машғулотлар ва мусобақаларда кемалар ҳаракаим чизмалари мавжудлигини текшириш.

- Арбитрлар учун мўлжалланган катерларни кўздан кечириш, уларнинг шайлиги ва барча зарур нарсалар билан таъминланганлигига ишонч ҳосил қилиш.

- Келтириб берилган катерлар сонини аниқлаш, катер хўжалигига маъсул спорт иншооти ходимини ўз қарамоғига олиш. Унга мусобақалар тартиби ва иш режасини етказиш.

- Сузда хавсизликни таъминлаш билан танишиш ва унинг раҳбарига иш режаси ва тобеликни етказиш.

- Масофа, старт, масофа йўлақлари, марра жиҳозлари билан танишиш.

- Спорт иншооти раҳбари билан биргаликда маъмуриятдан ким мусобақа даврида барча хихмат қилувчи ходимлар фаолиятига раҳбарлик қилиши ва мослаштиришни аниқлаш ва уларни бош ҳакамга бўйсундириш. Бу шахс доимо бош ҳакам ёнида бўлиб, у орқали бош ҳакам хизмат кўрсатувчи ходимларга бутун раҳбарликни амалга оширади.

- Тартиб сақлаш ва спорт иншооти объектларини кўриқлаш топширилган жамоат тартиби хизмати раҳбари билан алоқа ўрнатиш, мусобақалар даврида хизмат бошлиғи бош ҳакамга бўйсунди.

4.3. Бош ҳакамлар коллегияси иши.

Одатда, ҳакамлар коллегияси мусобақалар арафасида йиғилади. Йирик мусобақаларнинг бош

ҳаками ва бош котиби мусобақа ўтказилиш жойига бир кун олдин етиб келади. Худди шу пайтда бош ҳакам ўринбосарлари ҳам етиб келса, бундай тартибни кўнгилдагидай деб ҳисоблаш мумкин. Шунда бош ҳакам бош ҳакамлар коллегияси мажлисини ўтказиш имкониятига эга бўлиб, унда:

- Ўз ўринбосарлари ўртасида вазифаларни тақсимлайди,

- Мусобақаларни ўтказишда ўз қатнашувини тасдиқлаган ҳакамлар руйхатига асосланиб, ўз ўринбосарларига ҳакамлар бригадасини тузишни таклиф қилади;

- Илгари айтилган руйхатга асосан ўз ўринбосарларига турли участкалар ва хизматларнинг мусобақа ўтказилишига шайлиликни назорат қилишни топширади.

- Мусобақа ўтказувчи ташкилотлар вакиллари ва спорт иншооти раҳбарияти билан кенгаш ўтказиб, у ерда унинг ўринбосарлари қатнашчи ва хўжалик биноларининг мусобақа ўтказилишига шайлиги тўғрисида хабар берадилар.

Бош ҳакамлар коллегиясининг иши шундай ташкил қилинганда бош ҳакам ўринбосарларидан бири Россия ҳакамлар коллегияси президиуми томонидан мандат комиссияси раиси қилиб тасдиқланиши мумкин.

Мандат комиссияси ишида ҳакамлар коллегиясидан бош котиб ва 2-3 та маҳаллий ҳакам қатнашиб, мандат комиссияси раиси маҳаллий ташкилот вакили билан биргаликда шуларни аниқлайди:

- Мандат комиссиясининг иш вақтларида унинг турган жойини топиш;

- Комиссияга ажратилган хоналарни зарур анжомлар: стуллар, канцелярия қуроллари, кўпайтириш техникаси ва бошқалар билан жиҳозлаш;

- Комиссия иши технологияси.

Бундан ташқари, у жамоаларни жойлаштириш йўланмасига маъсул шахс ва берилган жойи шунингдек қаерда, қачон ва қайси вақтда сафар хизмати гувоҳномаси қайд қилиниши ва молиявий ҳисоб-китоб ўтказилишини тайинлайди.

Мусобақаларни ўтказувчи ташкилот вакили мандат комиссиясига қўйидагиларни тақдим қилиши лозим:

- Мусобақалар тўғрисидаги низом ва уларни ўтказишни белгиловчи бошқа ҳужжатлар;

- Қатнашчилар рўйхати, мусобақаларга қўйилган спорт ташкилотлари жамоалари рўйхати;

- Имтиёзли кириш ҳуқуқига эга бўлган, шунингдек қатнашишдан маҳрум қилинганлар рўйхати;

- Мусобақаларда қатнашиш ҳуқуқига эга бўлиш учун мандат комиссияси баённомалари бланклари;

- Жамоалар ёзув бланклари, қатнашчилар анкеталари, бланklar;

- Қатнашчиларнинг дастлабки талабномалари.

Мандат комиссиясидан фақат жамоаларнинг расмий вакиллари ўтадилар.

Жамоа вакили расмий бланкда номи ёзилган талабномани топшириб, унга раҳбар ва катта мураббий томонидан қўл қўйилиб, муҳр билан тасдиқланган бўлади. Талабномада мусобақа номи ва унинг ўтказилиш санаси кўрсатилади. Ҳар бир қатнашчи фамилияси, тўғрисида “Сузишни билиши” устунда унинг қўли, шунингдек жисмоний тарбия врачлик диспансерининг муҳри билан тасдиқланган врачнинг қайд белгиси бўлиши лозим. Врач талабнома охирида мусобақаларга қўйилган спортчилар сонини тасдиқлайди ва ўз имзоси ва диспансер муҳри билан тасдиқлайди. Агар мусобақаларга кичик ёшдаги спортчилар олиб келинса, унда қўшимча равишда врач

ва диспансер муҳри билан, шунингдек ташкилот раҳбари ва катта мураббийнинг имзоси билан тасдиқланган маълумотнома-рухсатнома илова қилинади. Вакил талабномадан ташқари қуйидагиларни топширади:

- Ҳар бир экипажга барча устунлари тўлдирилган, машинкада ёзилган ёзувлар;

- Қатнашчилар паспорт (тўғилганлик тўғрисида гувоҳнома)лари;

- Кўчма мукофатлар.

Мандат комиссияси раиси барча ҳужжатларни текширади ва ёзув ва талабномалари мусобақалар бош котибига беради. Мандат комиссияси аъзолари барча мусобақаларга кириш ҳуқуқи тўғрисида баённома тузадилар ва унга имзо чеккандан сўнг бир нусхаси раисга, иккинчиси эса, жойлаштиришга йўлланма олиш учун жамоа вакилига берилади.

Иш тугагач, мандат комиссияси раиси яқун чиқаради, ҳисоб-китобқилади ва уни ҳакамлар коллегияси ва жамоалар вакилларининг биргаликдаги мажлисида ўқиб беради.

Мандат комиссияси иши тугагач, бош котиб ҳакамлар коллегиясининг биринчи мажлисига тайёргарлик ишини ўтказиб, мажлис жамоалар вакиллари билан биргаликда ўтади.

4.4. Ҳакамлик коллегияси иши.

Ҳакамлик коллегиясининг жамоалар вакиллари билан биргаликдаги биринчи мажлиси Низомда кўрсатилган муддатда ўтказилади. Мажлисда: Низомни тасдиқланган, мусобақа ўтказадиган ташкилотларнинг маъсул вакиллари, ташкилий кўмита раиси қатнашишлари лозим. Бошқа шахсларнинг, хусусан

мураббийлар, норасмий вакиллар ва бошқаларнинг қатнашишлари мақсадга мувофиқ эмас. Мажлисни кўмита раиси (ёки унинг ўринбосари) ёхуд Низомни тасдиқлаган ташкилот вакили очиб беради. У қатнашчиларни Низомнинг асосий бандлари билан қисқача таништириб, йиғинларни мусобақалар хусусиятлари, уларни ўтказиш тартиби, жойлаштириш, овқатланиш, тиббий хизмат, транспорт ва ш.к. ҳақида ахборот беради, шунингдек мусобақаларнинг очилиш ва ёпилиш тантаналарини ўтказиш, ғолиблар ва совриндорларни мукофотлаш тартибини аниқлайди.

Ташкил қилишга таалуқли барча масалалар ҳал қилинган, мажлисни олиб борувчи бош ҳакам билан таништиради.

Бош ҳакам:

- Хабар бериш учун мандат комиссияси раисига сўз беради ва унинг маърузаси тугагач, жамоа вакиллари мандат комиссиясида юзага келган ҳал қилиш лозим бўлган барча масалаларни ечиш шартлари ва унга кетадиган вақтни аниқлайди;

- Жамоа вакилларида низом бўйича қандайдир саволлар мавжудлигини аниқлайди ва уларга асосланган ва бирдан-бир жавоб беради;

- Жамоа вакилларига мусобақалар ўтказилиши қоидалари ҳақида ахборот беради, мусобақаларнинг очилиш ва ёпилиш, ўтказиш тартибини аниқлайди, мусобақалар байроғини ким кўтарилиши ва туширилиши лозимлигини белгилайди. Шунингдек жамоа вакилларига допинг-назорат учун қатнашчилар танлови тартибини тушунтиради;

- Руль бошқарувчилари оғирлигини ўлчаш тартиби ва вақти, машғулотлар вақти тўғрисида ахборот беради, мусобақалар тартиби, кема ва катерларнинг машғулот пайтидаги каби мусобақа вақтидаги ҳаракат тартиби,

шунингдек уларнинг бузилганлиги учун ҳаракат тартиби, шунингдек уларнинг бузилганлиги учун қўлланиладиган жарималар ҳақида эълон қилади, причал солларидан кетиш ва у ерга қайтиб келиш, флюгарка ва резина шарчаларни бериш жойлари ҳамда уларни олиш тартибини аниқлайди, вакилларга майда таъмирлаш устахоналарининг иш тартиби, назорат комиссиясига заҳирадаги эшакларни бериш вақти ва етказиш йўллари маълум қилади;

- Стартда заҳирадаги эшаклар бўлмаслиги стартни кечиктириш ёки унинг вақтини ўзгартиришга асос бўла олмаслигини алоҳида қайд қилади.

- Ҳар бир мусобақада бош ҳакам жамоа вакиллари, мураббийлар ва спортчиларга яхши билишлари лозим бўлган, шунга қарамадан ёки эсдан чиқадиган ёки эътиборга олинмайдиган нарса, тўғрисида айтишга мажбур.

Уларга қуйидагилар киради: стартга кўтарилишда, шунингдек старт зонасида жамоаларнинг ўзини тутиши, катнашчилар формаси, эшаклар кураклари ранги, эътироз билдириш қоидалари, жамоаларнинг шайлиги тўғрисида сўраш пайтида стартдаги қатнишчиларнинг имо-ишоралари ва бошқалар.

Мусобақаларни ташкил қилиш билан боғлиқ барча умумий масалалар бўйича ахборотлар бериш тугагач, бош ҳакам бош ҳакамлик коллегияси аъзолари ва катта ҳакамлар билан таништиради. Қурра ташлашга ўтга ётиб талабномаларни текшириш натижалари ва кемаларнинг ҳар бир классидан мусобақаларга қўйилган экипажлар сони тўғрисида бош ҳакам ахборот беради ёки хабар етказишни бош котибга топширади.

Жамоалар вакилларига кемалар класслари чиқишлари бўйича жадвал ва дастур, чиқишлар орасидаги интерваллар тўғрисида хабар берилади.

Қурра ташлашга кириша ётиб бош ҳакам катнашувчиларга унинг қандай ўтиши тўғрисида ахборот беради. Қурра ташлаш мусобақалар дастурига асосан ва кемаларнинг ҳар бир класси учун мусобақалар Қоидасига (4- §1 бўлим)га асосланган кетма-кетликда ўтказилади.

Қурра ташлашдан олдин бош котиб катнашувчиларга кемаларнинг ушбу классидан нечта қайик чиқарилиш тўғрисида ахборот беради ва бу қайси жамоалар эканлигини ўқиб эшиттиради. Қайиқлар ва чиқишлар сони тўғрисида хабар бериб, шунингдек кемаларнинг ушбу классига қурра ташлаш учун шарчалар ва биркалар қуррада катнашувчи жамоалар сони ва номига мос келигиша ишонч ҳосил қилгач, у қурра ташлашга киришишни таклиф этади.

Қуррада катнашувчи жамоа вакиллари унинг натижаларини ёзиш учун бўш бланклар билан таъминлашлари лозим. Мусобақаларнинг биринчи кундан қурра ташлаш тугагач ва унинг натижаларини тасдиқлагач, бош ҳакам мусобақаларнинг кейинги босқичларида қурра ташлашни ўтказиш ҳақидаги масалани кенгаш муҳокамасига олиб чиқади.

Одатда, кейинги босқичларда қурра ташлаш кемаларнинг ҳар бир классидан дастлабки чиқишлар тугагач, бош ҳакам ва бош котиб раҳбарлигида котибият томонидан ўтказилади. Манфаатдор жамоалар вакиллари котибиятда қурра ташлашда иштирок этишлари мумкин. Агар бу вариант жамоаларнинг барча вакиллари томонидан қўллаб-қувватланмаса, унда кейинги босқичлардаги қурра ташлаш бутун кунлик дастур ёки унинг ярмиси тугагач, ҳакамлар коллегияси ва жамоалар вакилларининг биргаликдаги мажлисида ўтказилади.

Қурра ташлаш тугагач, котибият ўз ишини давом эттиради, ҳакамлар коллегиясининг бошқа аъзолари эса, участкалар бўйича тақсимлаш ва семинарда қатнашиш учун бош ҳакам билан қоладилар.

Айтиб ўтилганидек, бош ҳакам ўз ўринбосарлари билан биринчи мажлис бошлангунча қадар участкаларда катта ҳакамларни тайинлайди, шундан сўнг старт бригадаси, арбиртаж ва марра бригадасида янада малакалироқ ҳакамлар ишлаши лозимлигини ҳисобга олиб, бу участкаларни у коллегиясининг бошқа аъзолари билан тўлдириш зарур.

Анъанавий семинарни икки қисмга бўлиш мақсадга мувофиқдир-биринчисини бош ҳакам ҳакамлар коллегиясининг бутун таркиби учун ўтказди, иккинчисини катта ҳакам иш участкалари бўйича ўз ҳакамлар бригадаси учун ўтказди. Семинарнинг биринчи қисмида бош ҳакам ҳакамлар коллегияси барча аъзоларига Мусобақалар тўғрисидаги Низомнинг асосий жиҳатларини эслатиб қўяди, муайян мусобақаларда ҳакамлар коллегияси ишининг ўзига хос тафсилотларига диққатни қаратади, бошқа мусобақаларда бўлиб турувчи ва яна такрорланиши мумкин бўлган хаталар ва камчиликлар тўғрисида тўхталиб ўтади.

Бош ҳакам айрим бригадалар ишини мувофиқлаштириш масаларига, алоқа вариантлари ва ўз ихтиёрига кирувчи ҳамда ўз ўринбосарларига мустақил ҳал қилишга топширган масалаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Катта ҳакамлар ўтказадиган семинар-кўрсатмаларда муҳокама қилинадиган масалалар рўйхати ҳар бир бригада ишининг ўзига хос томонларини акс эттиради.

Ҳакамлар коллегиясининг биринчи мажлиси тугашидан олдин бош ҳакам мусобақанинг биринчи кундаги иш тартиби билан барча ҳакамларни хабардор қилади.

4.5. Ҳакамлик коллегияси иш тартиби.

Мусобақаларнинг биринчи куни бош ҳакам мусобақалар жойига унинг бошланишидан 1,5 – 2 соат олдин келади. Худди шу пайтда унинг ўринбосарлари келиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

Ҳакамлар коллегияси йиғилгунча бош ҳакам масофа, старт қурилмалари ва катер хўжалиги шайлигига ишонч ҳосил қилиши керак.

Бутун ҳакамлик коллегияси, шунингдек спорт иншооти ва жамоат тартибини сақлаш ҳизматининг маъсул ходимлари мусобақалар бошланишга 1 соатдан кеч қолмасдан йиғилишлари лозим. Мусобақалар бошланишдан олдин бош котиб катта ҳакамларни старт баённомалари билан ҳар бир ҳакамнинг меъёрида ишлаш учун зарур миқдорда таъминлайди. Бош ҳакам ва спорт иншооти ва жамоат тартибини сақлаш хизмати маъсул вақилларининг шайлик ҳақидаги хабарларини эшитиб ва юзага келган масалаларни ҳал қилиб, бош ҳакам катта ҳакамларга биринчи стартдан 15 дақ. олдин хабар беришларини тайинлаб, бригадаларни ўз иш жойларига юборадилар. Чиқишларни ўтказиш пайтида ҳар бир ҳакам ўз жойида ўзига топширилган ишни бажаради ва ўз иш жойини бригадада бошлиғи рухсатсиз ташлаб кета олмайди. Фақатгина бригада бошлиғи ҳакамни қўйиб юборишга ҳақли, бу ҳолда у бош ҳакамга бунинг сабаблари ҳақида ахборот беради.

Мусобақалар ўтказиш пайтида бош ҳакам қаерда бўлишини ўзи аниқлаши лозим, лекин бунда унинг

ўрнини босувчи ҳакам уни қаерда ва иложи борича тезроқ топшини билиш лозим.

Одатда, бош ҳакамнинг жойи марра атрофида бўлади.

Бош ҳакам жойлашган ер бригадалар турган барча асосий участкалар билан телефон ёки бошқа алоқа билан таъминланиши лозим. Такрорловчи алоқа сифатида ихчам рациялар мақсадга мувофиқ бўлиб, улар билан бош ҳакам ва бригада бошлиқлари таъминланадилар.

Агар арбитр, стартчи, маррадаги ёки бошқа бирор участкадан ҳакам кўпол хатога йўл қўйсалар, бош ҳакам айбдор ҳакамни ҳакамликда қатнашишдан четлаштириш ва ундан кейинчалик фойдаланиш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

Жанжалли вазиятлар ва улар билан боғлиқ эътирозлар келиб чиққанда бош ҳакам ҳақиқатни “из босилмасдан” қарор топтириши лозим. Агар бунинг иложи бўлмаса, у эътирозни кўриб чиқишни. Вақти ва жойини белгилаб, бошқа кунга қолдириш мумкин. Кундузги чиқишлар ёки уларнинг эрталабки қисми тугагач, ҳакамлар коллегияси ва жамоалар вакиллари биргаликдаги мажлиси ўтказилиб, унга спорт иншооти маъсул вакиллари таклиф қилинади. Мажлисни оча ётиб, бош ҳакам ўтган чиқишлар бўйича вакилларининг ҳакамлар коллегияси ва айрим ҳакамларга бор-йўқлиги билан қизиқишлари лозим. Агар танбеҳ ва эътирозлар бўлмаса (ёки уларни кўриб чиққач), чиқишларнинг техник натижалари тасдиқланади.

Техник натижалар тасдиқланганда сўнг жамоалар вакиллари кейинги босқич баённомаларини олишлари лозим (агар қурра ташлаш кемаларнинг ҳар бир классида чиқишлар тугагач ўтказилган бўлса).

Агар курра ташлаш ўтказилмаган бўлса, бош ҳакам бригадалар бошлиқларидан уларнинг қатнашчилари, вакиллари ва спорт иншооти раҳбарларига бўлган шикоятлари тўғрисида сураб чиқади. Бош ҳакам бунда юзага келувчи барча масалаларни ҳал қилиб, курра ташлашни ўтказилади.

Зарурият туғилганда у буни ўз ўринбосарига ёки бош котибга топшириши мумкин, ўзи эса, бу пайтда ҳакамлар коллегиясининг иши худди шу тартибда олиб борилади.

Мусобақаларнинг охири кунида бош ҳакам ва котибиятнинг иш ҳажми кескин ортади. Мусобақаларнинг тугаш пайтида келиб, барча ўтган кунлар бўйича ҳисоб-китоб тузиш ва комплектлашнинг тугалланиши, Низомда айtilган синовларнинг барча вариантлари бўйича хулоса чиқариш бўйича ишлар тайёр бўлиши керак.

Одатда мусобақаларнинг расмий ёпилиши мукофотлаш соллари ёнида охири чиқиш тугагач амалга оширилади. Шу пайтга келиб, шахсий ва жамоавий синов ғолибларини тақдирлаш учун барча мукофотлар тайёр бўлиши, мусобақалар байроғини тушириш топширилган спортчилар аниқланган ва тайёрланганлар бўлиши лозим.

Мусобақалар ёпилиши тугагач, ҳакамлар коллегияси жамоалар вакиллари ва спорт иншооти, жамоат тартибини сақлаш хизмати маъсул вакиллари ҳамда мусобақаларни ўтказган ташкилот вакиллари билан биргаликда мажлис ўтказилади. Бу мажлис ҳам олдингилари схемаси бўйича ўтказилади. Унинг охирида бош ҳакам мусобақаларга яқун ясайди ва ҳакамлар коллегиясининг ҳар бир аъзоси ишига баҳо беради.

5. Ҳакамлик услубияти ва амалиёти.

Бир бутун бош ҳакамлик коллегияси ишига тегишли умумий қоидаларни баён қилиб, бевосита мусобақалар ҳакамлиги масалаларида тўхталамиз.

Бунинг учун ҳакамларнинг участкаларидаги: старт, арбитраж, оралиқ масофалар, марра ва котибиятдаги ишларини кўриб чиқамиз.

5.1. Ҳакамлик старт бригадаси иши (3-чизма).

5.1.1. Таркиби ва ишнинг ташкил қилиниши.

Ҳакамлик бригадаси таркибига қуйидагилар киради: стартдаги катта ҳакам (стартчи), стартдаги ҳакам (тўғриловчи), стартдаги ҳакам ёрдамчиси, старт зонасидаги ҳакам. Қоидаларни старт бригадасининг миқдорий таркиби аниқлайди: турли даражадаги мусобақаларда тўрттадан кам бўлмаган одам, лекин, амалиётда бунга ҳар доим ҳам амал қилинавермайди. Сўнги йилларда эрта тонгда бошланиб, анча кеч тугайдиган регата туридаги мусобақалар кенг тарқалган. Дастурнинг эрталабки ва кечки қисмлари ўртасидаги танаффуснинг давомийлиги 1.5 дан 2.0 соатгача тебраниб туради. Агарда чиқишлар ўртасидаги вақт оралиғи 5-10 дақ бўлса, бригадага бўлган юкланма катта эканлигини тушуниш қийин эмас. Айниқса стартчи ва стартдаги ҳакам (тўғриловчи)га қийинроқ бўлади.

Халқаро регаталар ва ФИСА чемпионатлар амалиётининг кўрсатишига, йирик мусобақаларда битта стартчи хизмат кўрсатиши мақсадга мувофиқ эмас. Чет элдаги мусобақаларда, одатда, иккитадан кам бўлмаган стартчилар иш олиб боради.

Старт бригадаси таркибига ҳакамлардан ташқари хизматчи ходимлар-қайиқларни ушлаб турувчи

назоратчилар ҳам киради. Старт бригадасига ҳакамларни танлашда фақатгина касбий тайёргарлик даражаси эмас, балки уларнинг ўзига хос хусусиятлари ва психологик мослигини ҳам ҳисобга олиш муҳим. Старт олдидан ва старт ҳолатида йўлга солиш ва бошқаришга мойиллиги қийин спортчиларнинг ҳис-ҳаяжонли асабийлашган ҳолатлари айниқса кучли намоён булади. Шунинг учун зонадаги каби старт чизиғида ҳам қатнашчилар ҳар қандай, баъзан олдиндан билиб бўлмайдиган ҳаракатларининг ҳар бирини қоидаларининг бузилиш баъзан эса, ҳакамга аламли қарши чиқиш деб осонгина тавсифлаш мумкин. Ҳакамлик старт бригадасини тузишда “стартчи-стартдаги” жуфтлигина алоҳида эътибор қаратиш керак, бунда юқори касбий маҳоратдан ташқари яхши бошқариладиган ҳис-туйғу ва психологик турғун хусусиятларга эга ҳакамларга ортиқча тан берилади.

Старт бригадаси аъзоларининг асосий вазифалари Мусобақалар Қоидалари (9-§ III бўлим)да етарлича тўлиқ ифодаланган. Лекин сўнгги йиллар амалиётининг кўрсатишича, барча йирик мусобақаларда, айниқса кичик мусобақаларда, старт бригадасининг

Ишчи номенклатурасида стартдаги ҳакам ёрдамчиси бўлмайди. Агар бригаданинг миқдорий таркиби Қоидаларда тавсия қилинганига мос келса, унда стартдаги ҳакам ёрдамчиси вазифаларини бажарувчи ҳакам кўпчилик ҳолларда стартчи билан ёнма-ён туради ва стартга етиб келган жамоаларни қайд қилиш, вақтни назорат қилиш, алоқа ўрнатиш ва ш.к. билан унга амалий ёрдам беради.

5.1.2. Старт бригадаси ҳаракатлари

Барча зарур нарсалар билан таъминланиши лозим бўлган ўз иш жойини текшириш билан старт бригадасининг ҳаракатлари бошланади. Стартчи старт минорасида: қизил байроқ, кўнғироқча, микрофон ва заҳиравий мегафон, соат, хронометр, табло ёки кириш вақти ўзгариши ҳолларида жамоаларга стартнинг янги вақтини етказиш учун мўлжалланган қора тош тахта, б.р. мавжудлигига ишонч ҳосил қилиши лозим. У шунингдек тайинланган визирлар мавжудлигини назорат қилади, стартдаги ҳакам, бош ҳакам, маррадаги ҳакамлар, назорат комиссияси билан радио ва телефон алоқасининг соз-насозлигини текширади.

Стартдаги ҳакам (тўғриловчи) старт қурилмалари ишини, уларда ракамлар мавжудлигини ва старт зонаси доирасидаги белгиларнинг тўғри ўрнатилганлигини, стартчи, бош ҳакам, маррадаги ҳакам билан радио ва телефон алоқасининг соз-носозлигини, қайиқларни ушлаб турувчи билан радио ва телефон алоқаси, заҳиравий мегафон, оқ ва қизил байроқлар, кўнғироқча, белгилар ва старт чизиғи мавжудлигини текширади.

Агар старт қурилмалари қайиқлар узунлигига боғлиқ ўз ҳолатларини ўзгартиришлари учун механизмлар билан жиҳозланмаган бўлса, қайиқларни бир сатҳда (барча турдаги кемалар учун) тўғрилашни таъминловчи камида тўртта старт чизиғига эга бўлиши лозим.

Старт зонаси старт зонаси чегараси белгалари ва қизил байроқ мавжудлигини текшириш лозим .

Старт мусобақаларга тайёр эканлигига ишонч ҳосил қилгач, старт бу ҳақда мусобақалар бош ҳакамига маълумот беради.

Стартгача қолган вақтда ушлаб турувчилар билан инструктаж ўтказилади. Бунда уларга асосий нарсаларни эслатиб ўтилади:----- қайиқларни қўйруғидан ушлаш ва ҳеч қачон рулдан керак эмас; “Марш!” буйруғи бўйича қайиқни итармасдан ва тўхтатмасдан фақат қўлни пастга тушириш керак; агар тўғрилашда қайиқни тутиб турувчи солча ёнидан ва орқага ўтказиш керак бўлса, қўлнинг рулга тегиб кетмаслиги учун уни кескин юқорига тортиш керак. Буйруқларни қисқа бериш керак. Энг яхшиси сув рақами ва ҳаракат йўналишини айтиш керак. Масалан, “1-олга!”, “Тўхта!”, “2-орқага!”, “Тўхта!”, “Ҳамма жойида!” ва ш.к. Фальстарт пайтида уни содир қилган жамоанинг ушлаб турувчисига махсус белги қўйиши лозимлигини тушунтириши керак. Бунинг учун амалиётда чўқмайдиган материалдан қилинган, қизил рангга бўялган шарлар ёки кублар қўлланилади. Барча старт зонасида турганларга, шу жумладан арбитрларга ҳам ўзаро кучайтиргичлар орқали сўзлашишга йўл қўйилмаслиги ҳақида эслатиш лозим.

Стартдаги барча ишлар батамом жим-житлик шароитида ва асабийлашувсиз ўтиши лозим. Ҳар қандай вазиятда гап-сўзлар истисно қилинади. Стартда бажариладиган иш тартиби Мусобақалар қоидалари (34 § 5- бўлим)да муфассал баён қилинган.

5.1.3. Старт бригадасининг қайиқлар старт зонасига кириш вақтидан бошлаб, икки дақиқалик тайёргарлик эълон қилингунча қадар бўлган ҳаракатлари.

Спортчилар юзага келтирадиган вазиятлар.

1. Экипажлар ёки олдинги чиқиш старт зонасининг чегараларидан ҳали чиқмасдан, ёки бу чиқиш қатнашчилари ҳали старт соли олдида тургунларида старт зонасига

кирадилар. Бунда баъзилар старт чизигидаги масофа ёнида тўхтайдилар ёки старт соли ва чизиги орасидаги масофада тўхтайдилар.

2. Стартгача икки дақиқа қолганлигини эълон қилинган, старт солида бир ёки бир неча қайик ўз жойларини эгалланмаган. Кимдир ўз тактик ўйлари” ни бажариб, атайин ушланиб қолади, бунда кўпинча бундай ҳаракатларга бошқа жамоани даъват қилади, кимдир кечикади.

Биринчи ҳолда стартчи жамоа (жамоаларга) ўз старт жойларини эгаллашни таклиф қилиш ва кўрсатма бажарилган, унга (уларга) огоҳлантириш эълон қилиши лозим.

Ўз старт жойини эгаллаганда сўнг стартга кечикган жамоага ҳам худди шундай огоҳлантириш эълон қилинади. Агар ўз старт жойини эгаллаш таклифдан сўнг жамоа унга жавоб бермаса ва, унинг фикрича стартчи кўрсатмаларини бажаришга тўсқинлик қилувчи сабабларни келтирмаса, унча дарҳол огоҳлантириш бериш зарур. Агар шундан кейин ҳам у старт жойини эгалламаса, жамоанинг чиқишга рухсат этилмайди.

Ҳакамлар юзага келтирадиган вазиятлар.

1. Стартгача қолган вақтни стартчи хронометрдан фойдаланмасдан эълон қилади.

Стартчи стартгача қолган вақтни ўзини хронометрда назорат қилиб, роппа-роса бир дақиқадан сўнг эълон қилиш лозим.

2. Қоидаларда айтилишича, стартга 5 дақ.қолганда стартчи (қатнашчилар ўтадиган масофадаги сув йўлаклар) рақамини эълон қилади. Лекин амалиётда стартчилар кўпинча бу кўрсатмаларга фақатгина Россия ичидаги

мусобақаларда эмас, балки халқаро мусобақаларда ҳам риоя қилмайдилар.

Масофаларда ўтувчи, халқаро ва Россия ички қоидаларига асосан жиҳозланган йирик мусобақаларда бу ортиқча, чунки уларда юқори малакали спортчилар катнашадилар, чиқишлар ўртасидаги интервал 5 дақ.дан юқори бўлмаган регата туридаги мусобақаларда эса, бажариш қийин. Шу билан бир вақтда болалар, шунингдек қуйи разрядли спортчилар катнашган мусобақаларда ҳар бир жамоа стартга чиқадиган сув (йўлка) рақамини эълон қилиш мақсадга мувофик бўлади. Буни яна мусобақалар табиий сув ҳавзаларида белгиланган масофаларда ўтказилиб, у ерда масофаларнинг рақам белгисини ўрнатиш мумкин бўлмаган ҳамда старт солларида йўқолган (ёмон об-ҳаво шароитларида ва бошқа камчиликларда) ва мусобақа старт рақамлари қайта ўрнатилмаган пайтларда бажариш зарур.

3. Стартчи арбитр ёки тўғриловчи спортчилар ҳаракатларини олдиндан белгилаб қўйишга уринадилар: стартга ҳали 2 дақ.дан кўпроқ вақт қолганда, об-ҳаво шароитларини-шамол, ёмғир, совук, қуёш, иссиқ ва ш.кабиларни ҳисобга олмасдан жамоага ягона формани қабул қилишни таклиф қиладилар.

Ҳакамларнинг аралашуви вақтидан илгари ва асосланмаган. Спортчиларда буларнинг барчасини кўрсатмасиз ҳам қилишга вақтлари бор.

4. Ҳакамлардан бирортаси ўз сув чегараларида оёқ-қўл чигилини ёзаётган спортчиларга улар узоққа кетиб қолмасликлари ёки қайиқ масофа бўйлаб бир текисда туриши ва ш.к. танбеҳлар берадилар. Ҳакамларнинг аралашуви вақтидан илгари ва асосланмаган.

Жамоалар қоидаларни бузмайдилар.

5. Стартгача 2 дақ.дан кўпроқ вақт бор. Барча қайиқлар ўз жойларида, текис қўйилган ва ҳар бир жамоа ягога формада.

Тўғриловчи оқ байроқни кўтаради ва ушлаб туради. Тўғриловчининг ҳаракатлари вақтидан илгари, чунки бу вақт-“спортчилар вақти”, чунончи, старт бригадаси вақти эмас. Стартчи стартгача 2 дақ. қолганини эълон қилгандан кейин тўғриловчи байроқни кўтариши лозим.

Стартгача 2 дақ. қолганлигини тўғрисидаги хабардан сўнг ва тўғриловчи оқ байроқни кўтарганда стартчи арбитр чиқишни бажаришга тайёр эканлигига ишонч ҳосил қилиши лозим.

5.1.4. Чиқишни кузатиши лозим бўлган арбитр оқ байроқни кўтариб, тайёр Старт бригадасининг икки дақиқалик тайёргарлик эълон қилинган вақтдан бошлаб, сўроқ ўтказиш тугагунча қадар бўлган ҳаракатлари.

эканлиги тўғрисида огоҳлантиради ёки қўл кўтариш билан ўз шайлиги тўғрисида хабар беради.

Иккинчи босқич жамоаларнинг старт қабул қилишга шайлиги тўғрисида уларни сўроқ қилишдан бошланади.

Сўроқ қилиш навбатма навбат биринчи сувда турган жамоадан бошлаб ўтказилади.

Алоҳида қайд қилиш керакки равон ортиқча ҳисҳаяжонсиз овозда, аниқ, бир хил тўхташ билан ўтказилади. Бунда саволни юзаки эмас, балки урғу билан бериш лозим бўлиб, жамоа худди ўзига мурожаат этаётганларини овоздан ҳис қилиши керак. Бунинг учун жамоа номини айтиб бироз тўхташ ва

мурожаат қабул қилинганига ишонч ҳосил қилиш, шундан сўнг: “Тайёрмисиз?” деб сўраш етарли.

Спортчиларда содир бўладиган вазиятлар.

1. Стартчи сақол бергунча, ёки тумшукдаги эшкак эшувчи, ёки кейинги эшкак эшувчи, баъзан эса, бутун жамоа стартга тайёр эмасликларини билдириб, қўл кўтариб турадилар.

Стартчи саволни қуйидагилардан бошлаши керак эмас:

- Агар у меъёрдаги стартга ҳалақит берувчи сабаблар борлигини кўрса. Хусусан, у масофада қайиқлар, катерлар ва бошқа ҳар қандай сузувчи предметлар йўқлигига ишонч ҳосил қилиши лозим;
- Агар масофада катернинг тўлқин ҳосил қилиши кузатилса, бунинг устига, агар бу бўлқин старт пайтигача бериш мумкин бўлса;
- Агар қайиқ (қайиқлар) масофа бўйлаб тўғри йўналишни эгалламаган бўлса;
- Агар спортчилар формани таркибга келтиришни тугатмаган бўлсалар.

Ҳалақит берувчи сабаблар йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, стартчи сўроқ қилишни бошлайди.

Агар жамоа қўлларини кўтарган ҳолда туришни давом эттирсалар, стартчи эса, тайёр бўлмасликка объектив сабаблар бўлмаса, у жавоб реакциясининг, яъни бош силкиб қилинган имо ишорани кутмасдан сўроқ қилишни бошлаши, давом эттириши ва охирига етказиши лозим.

2. Сўроқ қилиш пайтида қайиқлардан бири старт соли ёнидан кетди, унинг экипажидан шайлик

тўғрисида тасдиқ олинган эди. Бу ҳолда стартчи сўроқ қилишни тўхтатади ва жамоага сол олдида жой эгаллашни тақлиф қилади. Агар жамоа ўзига боғлиқ бўлмаган вазият натижасида (шамол, старт механизмлари ва қурилмари носозлиги ёки ушлаб турувчининг айби билан) эмас, балки ўз ташаббуси билан солдан узоқлашганлигига ишонч ҳосил қилса, у жамоанинг ўзини тутишини қويدани бузиш деб баҳолаб, унга танбеҳ бериш лозим.

Бундай вазиятда сўроқ қилиш бошидан бошланади.

Ҳакам томонидан вужудга келган вазиятлар.

Стартдаги аҳвол невроз ҳолатда. Спортчилар отрикча асабийлашган бўлиб, стартчини жиддий эътибор билан кузатадилар.

1. Сўроқ қилиш турли шаклда олиб борилади, масалан “Биринчи сув, сиз тайёرمىсиз?”, “Иккинчи сув, тайёرمىсиз?”, “Учинчи, тайёرمىсиз?” ва ш.к.
2. Сўроқ қилиш маромига риоя қилинмайди-охирига бориб, секин-аста тезлашув ёки “узук-юлуқ” маром.
3. Суроқ қилиш пайтида арбитр аралашиб, жамоага қайиқ масофа ўқи бўйича турмаганлиги, ёки эшкак эшувчилардан бирортаси, масалан , қалпоқчасини ечмагани ва ш.к. тўғрисида танбеҳ беради.
4. Сўроқ қилиш пайтида тўғриловчи ушлаб турувчиларга шундай қаттиқ буйруқлар берадики, буни эшкак эшувчилар эшитадилар.

Танбеҳ бериш мароми вазминли бўлиши лозим. Бир жамоага қаратилган сўроқ қилишидаги сўзлар орасидаги вақт бошқа жамоага мурожаат орасидаги вақт

каби бўлиб, абсолют катталиги бўйича турлича, лекин бир чиқишдаги каби бошқа барча чиқишларда ҳам жамоаларини сўроқ қилиш жараёнида бир хил бўлиши мумкин.

5.1.5. Старт бригадасининг сўроқ қилиш тугагандан бошлаб, старт буйруғи берилгунча қадар бўлган ҳаракатлари.

Сўроқ қилиш тугагач, стартнинг энг масъулияли учунчи босқичи бошланади. Барча қатнашчилар тайёрлиги учунчи босқичи бошланади. Барча қатнашчилар тайёрлиги, масофада шов-шувлар йўқлиги, тўғриловчининг эса, кўтарилган оқ байроқни ушлаб туриши давом этаётганлигига яна бир марта ишонч ҳосил қилгач, стартчи равон ҳаракат билан ёйилган қизил байроқни боши узра кўтаради, бунда иккинчи қўли билан мато ушланади. Стартчи қўлни чўзган ҳолатда байроқни ушлаб, қатъий тушунарли, қисқа ва осойишта “Дикқат!” ва аниқ тўхтамдан сўнг, бўлиб-бўлиб, лекин бақирмасдан, ўқ сингари “Марш!” дейиши, бир вақтнинг ўзида қизил байроқни тез пастга тушириши лозим.

Эшкак эшувчилар томонидан руй берувчи вазиятлар.

1. Сўроқ қилиш тугагач, лекин байроқ кўтарилгунча ва дастлабки “Дикқат!” буйруғи берилгунча жамоалардан бири ёки бирданига бир нечтаси старт қабул қилишга тайёр эмаслиги ҳақида хабар беради.
2. Худди шундай, лекин “Дикқат!” буйруғидан сўнг.

Стартчи жамоаларни шайлик тўғрисида сўрок қилгандан сўнг спортчилар стартга тайёр эмасликлари тўғрисида огоҳлантириш учун қўл кўтаришга ҳақли эмаслар, бундан икки ҳолат мустасно:

- Экипажнинг бир ёки бир неча аъзоси саломатлигининг тўсатдан ёмонлашуви;

- Инвентарларнинг илгари сезилмаган носозлиги.

Бундай ҳолларда жамоа арбитр рухсати билан старт жойидан кетишлари лозим.

Ҳакамлар томонидан рўй берувчи вазиятлар.

1. Стартчи қизил байроқни жуда тез ёки жуда секин, силташ билан кўтаради, юқори кўтарган ҳолатда уни муайян ушлаб турмайди.
2. “Диққат!” буйруғни қизил байроқ кўтарилган пайтда берилади.
3. Қизил байроқ кўтарилган, “Диққат!” буйруғи эса, анчадан бери берилмаяпти, сўзнинг ўзи ёки баланд товушда, ёки тушунарсиз айтилаяпти.
4. “Диққат!” ва “Марш!” буйруқлари ўртасидаги тўхтаб ёки йўқ, ёки у чўзилган бўлади.
5. Стартчи “Марш!” буйруғини бераётганда чўзиб талаффуз қилади. Масофаларга қўйилган талабларга мос жиҳозланган масофаларда ўтказилувчи баъзибир мусобақаларда стартчи стартни мегафон орқали бкриши мумкин. Бунда у ўз-ўзидан маълум, байроқ матосини иккинчи қўл билан ушлаб олмайди. Бу ҳолда байроқни ўзт олдидан эмас, балки ён томондан юқорига кўтарган афзал.

Старт пайтида тўғриловчининг жавобгарлиги жуда юқори бўлади. Унинг худди ўзи ҳам, фальстарт бўлганми ёки йўқлигини аниқловчи ҳакам ҳисобланади. Шунинг учун тўғриловчи ҳамма вақт юқори психологик таранглик тартибида ишлайди. Бу таранглик икки омил билан чуқурлашади: стартлар жадаллиги билан (айниқса, улар орасидаги вақт 5 дақдан ошмаса) ва, бу ғалати тую ҳам, видеоназарат мавжудлиги билан. Агар биринчи омил тушунтиришни талаб қилмайдиган бўлса, унда иккинчиси тўғрисида алоҳида сўзлаш керак. Гап шундаки, видеоназарат мавжудлиги тўғриловчида фальстартни хато аниқлаш ёки уни ўтказиб юборишдаги кўрқувга сабаб бўлади. Лекин видеоназарат қанчалик яхши таъминланган бўлмасин, фақатгина тўғриловчининг юқори малакаси мусобақалар қатнашчиларидан бирортаси ҳам стартда нотўғри эришилган устунликка эга бўла олмаслигига қафолат бўла олиши мумкин.

Қоидаларда фальстарт тушунчаси “стартчи” Диккат! Буйруғини бергандан сўнг, лекин “Марш!” буйруғига бир ёки неча қайиқлар ҳаракатининг бошланиши ва старт чизигини қайиқ бурни билан кесиб ўтиш, деб тушунилади.

Жамоага чиқишни тўхтатишни талаб қилиш ҳуқуқини берувчи старт зонасидаги носозликлар рўй берган, деб ҳисобловчи жамоа сигналини қайд қилган старт зонаси ҳаками.

Агар шу рўй берса, старт зонаси ҳаками носозликлар тўғрисида огоҳлантирувчи эшкак эшувчининг қўли 100 метрлик старт зонаси доирасида ёки ундан ташқарида кўтарилганини аниқлаши лозим.

Агар ҳакам жамоадаги носозликлар старт зонасида рўй берганлигига ишонч ҳосил қилган бўлса, бу ҳолда у

қизил байроқни кўтаради. Агар бу вақтга келиб қайиқ старт зонасидан чиқиб кетган бўлса, қизил байроқ кўтарилмайди.

Қайиқ бурни старт чизиғини кесиб ўтган вақтдан бошлаб, у масофага чиққан ва қайиқ бурни марра чизиғини кесиб ўтган бўлса, масофадан чиққан, яъни маррага етган ҳисобланади.

Бундан келиб чиққан ҳолда, қайиқ бурни 100 метрли старт зонаси чизиғини кесиб ўтган вақтда у старт зонасидан чиққан ҳисобланади.

5.2. Арбитрлар иши (4-чизма).

Мусобақа қоидалари энг юқори миқдори олти кишидан иборат бўлишини кўзда тутган ҳолда мусобақа қатнашчилари сонига боғлиқ равишда арбитраж таркибини аниқлайди. Бу миқдорга катта арбитр ҳам киради.

Катта арбитр бутун арбитрлар бригадаси иши ташкилотчиси бўлиб, чиқишларнинг муваффақиятли ўтиши уларнинг ишчанлик қобилиятига кўп даражада боғлиқ бўлади.

5.2.1. Катта арбитр вазифалари.

Ҳаммадан олдин, катта арбитр мусобақа қатнашчилари тайёргарлиги қандай, мусобақалар қандай вазифаларни ҳал қилиши лозим (жаҳон чемпионатлари Олимпия ўйинлари ва ш.қабиларга саралаш ўтказишда улар фақат чемпионат, биринчилик ёки оралиқ босқич ёхуд якуний босқич ҳисобланадими), у билан келгусида ишлашга тўғри келадиган арбитрлар малақаси ва тажрибаси қандай, масофа қандай жиҳозланган, арбитрлар учун катерлар моторчилари касбий тайёргарлиги қандай ва бу катерларнинг техник

ҳолати қай аҳволда эканлигини жуда аниқ тасаввур қилиши лозим. Буларнинг бари катта арбитрга ўз гуруҳи учун семинарни қандай тузиш, қандай масалаларга янада жиддийроқ эътибор қаратиш ва қандай жуда мураккаб чиқишларга янада малакалироқ арбитрларни қўйишни билиши зарур.

5.2.2. Арбитрлар ишини ташкил қилиш.

Катта арбитр арбитрларни чиқиш бўйича дастурга асосан тақсимлаб, жадвал бузади ва арбитрларнинг масофада жойлашиш чизмасини тайёрлайди.

Беш кишидан кам бўлмаган арбитрлар гуруҳи ишини ташкил қилишни энг қулай варианты деб ҳисоблаш мумкин. Бу ҳолда уч арбитр чиқиш бошлангунча 1500, 1000 ва 500 м.ли белгиларда, икки арбитр эса, старт зонасида жойлашадилар. Масофага биринчи чиқиш муваффақиятли бажарилиши билан старт зонасида битта арбитр қолади. Чиқиш 500, 100, 15000 м.ли белгилардан ўтиши билан бу белгиларда турган арбитрлар старт зонаси томон 500 м.дан. силжийдилар ва мос равишда қуйидаги вазиятларни эгаллайдилар: 500 м.ли белгидаги арбитр старт зонасига, 1000 м.ли белгидагиси 500 м.ли белгига, 1500 м.ли белгидагиси 1000 м.ли белгига ўтади. Чиқишни маррагача олиб борган арбитр старт томонга қайтиб келади ва 1500 м.ли белгида тўхтади. Ҳаракатнинг ҳалқали чизмасида бутун масофа назорат остида бўлади, чиқишни олиб бораётган арбитр олдида катер бузилиб қолган вазиятда, шу заҳотиёк уни чиқиш арбитрига яқин белгидан навбатчи катер билан алмаштирилиши мумкин. Бу тизимнинг устунлиги яна шундаки, қандайдир жамоада авария ҳолати содир бўлса, асосий арбитр авария ҳолатидаги жамоани захирадаги арбитр қарамоғига топшириб, ўзи пойгани давом эттиради.

Агар арбитрлар бештадан кам бўлса, уларнинг стартга юқори тезликда қайтишларига тўғри келади, шунинг учун катта арбитр фақатгина тезлик тартибини эмас, балки юриш йўлини ҳам қатъий белгилаши лозим.

Масофа ўртасида стартга кўтарилиши энг мақсадга мувофиқ ҳисобланади, бунда унга яқин жойлашган қирғоқлари бўлган сув ҳавзаларида жиҳозланган масофаларда арбитр қачон катер тезлигини пасайтириш ва масофадан кетиш вақтини белгилаши зарур, чунки эшкак эшувчиларга катер ҳам, катер ҳосил қилган тўлқин ҳам, қирғоқдан қайтган тўлқинлар ҳам ҳалақит бермаслиги керак.

Агар чиқиш қатнашчилари старт соллари ёнида турганларида арбитр масофа бўйлаб стартга яқинлашса, бунда у ҳар қандай вазиятда катер тезлигини деярли нулгача тушириш лозим.

5.2.3. Пойга пайтида арбитр ҳаракатлари

Пойга пайтида арбитр иккита сигнал байроқлари (оқ ва қизил рангдаги), мегафон ёки микрофон, кўнғироқчалар билан тўлдириш лозим бўлган катерда туради. Катерда мусобақалар дастури ҳам бўлиши лозим.

Стартга кўтарилган ва белгилар устида турган ҳолда арбитрлар акватория ҳолатини диққат билан кузатишлари, унинг устида тўсқинликлар пайдо бўлса, уларни бартараф қилиш шарт. Агар буни қилиш уларнинг қўлидан келмаса, тезлик билан бош ҳакам ёки унинг ўринбосари ва стартчига хабар бериш керак. Тўсқинлар бартараф бўлиши билан арбитр бу тўғрида стартчига ахборот бериш лозим. Арбитрлар мусобақалар пайтида масофа ҳолати устидан доимо назоратни амалга оширишлари лозим.

Бу вазифалардан ташқари чиқишни бошқармайдиган ҳар қандай арбитр масофа ёки акваториянинг қандай нуктасида турган бўлмасин қатнашчиларнинг ўзини тутиши ва улар томонидан Қоидалар талабларига риоя қилишишни назорат қилиб туришлари шарт. Қайиқларнинг стартга кўтарилиш ва чигил ёзиш пайтидаги ҳаракатига алоҳида эътибор қаратиш керак.

Чиқишни кузатишга тайёрланаётган арбитр старт зонасида шундай жойлашиши лозимки, у стартда рўй бераётган нарсаларни яхши кўриш ва дарҳол пойгага киришиб кетиш имкониятига эга бўлиши керак. Бунда катернинг ишлаётган мотори спортчиларнинг стартчи буйруғини аниқ эшитишга ҳалақит бермаслиги, ишланган газлар эса, улар томонга келмаслигига диққатни қаратиш керак.

Арбитр старт зонасида туриб, Қоидаларни бузишга бўлган барча уринишларни очиб ташлашлари лозим, булар сувдаги ҳаракат қоидаларига риоя қилмасликда, чиқишда қатнашмайдиган қатнашчиларни тўхтатишда, старт чизиғида, старт соли олдида, қаттиқ сўзлашувларда ва ш.кабиларда ўз аксини топади. Бу ҳолда арбитр иложи борича қаттиқ гапирувчи алоқадан фойдаланмаслиги лозим. Арбитрнинг стартда бажариладиган иш тартибига аралашувига йўл қўйиб бўлмайди. Агар у меъёрида ишлаётган стартга бирор нарса ҳалақит бераётганини кўрса, ва агар, унинг фикрича стартчи буни кўра олмаса, арбитр стартчига яқинлашиб, унга тўсқинликлар тўғрисида хабар етказиши керак.

Арбитр катери стартдан сўнг дарҳол масофа ўртасига йўл олади. Агар чиқишда олтига қайиқ

қатнашса, унда арбитр 3 ва 4-сублар орасида кетади. Қатнашувчи қайиқлар сони кам бўлса, арбитр ўз катерининг чиқиш ўртасида кетишига интилиши лозим. Қоидаларда кўрсатилишича, арбитр катери охириги қайиқдан тахминан 25 – 30 м. орқарокда юриши керак. Арбитр охириги қайиққа жуда яқин юрмаганидек ундан анча орқада қолиб кетмаслиги ҳам лозим, деган тавсия шак-шубхасиз ўрин қолдирмайдиган бўлиши мумкин. Умуман айтганда, арбитрга охириги қайиқдан шундай масофада юришни тавсия қилиш мумкинки, бунда унинг овоз билан (қучайтиргич орқали) берган буйруқлари чиқишнинг барча қатнашчиларига яхши эшитилади, арбитрнинг ўзи эса, барча чиқишларни кўздан қочирмаслиги, зарурият тўғилганда керакли нуқтага тез етиб бориш керак.

Охириги қайиқда яқин бориш тавсия этилмайди, чунки олдинга чиқиш учун ҳаракатланиш кескин чекланган, лекин яна шунинг учунки, бу ҳолатда арбитр охириги қайиқ учун “Ноилож пешқадам” ҳисобланади.

Масофанинг олдинги беш юз метрларида бу тавсияларга риоя қилиш осон, чунки масофанинг бу қисмида қайиқлар анча тўпланиб ўтади, лекин кейин чиқишлар камаяди-энг кучлилар олдинга ўтиб кетади, бўшлар орқада қолади.

Ҳатто агар барча қайиқлар тўппа-тўғри йўналиш бўйича юрсалар ҳам, арбитр доимо ўзгариб турувчи вазиятда ҳар бир муайян вақтда қаерда туриши лозимлигини тўғрисида қарор қабул қилиши керак.

Бир ёки бир неча қайиқ анча ортда қолиб кетганда арбитр ортда қолиб кетган қайиқларни айланиб чиқиши ва ўзининг назорат қилиши ҳамда, зарурият тўғилганда пешқадамлик қилаётган экипажлар куришига

аралашувига имкон берувчи вазиятни эгаллаши лозим. Ортда қолган қайиқларни айланиб чиқиш ортда қолганларга катер кўтарган тўлқинлар келтирган ноқулайликлар камроқ таъсир қилиш учун тезлик билан ва катта ёй бўйича усулларда бажарилиши лозим. Пешқадамлар ортидан вазиятни эгаллаб, ортда қолган қайиқлар бу тўлқинда кетмаётганларига ишонч ҳосил қилиши керак.

Арбитр ҳар қандай вазиятда алоҳида зарурият бўлмаса, катернинг ҳаракат йўналишини ўзгартириши керак эмас. Ҳаракатлар уларга жуда зарурият пайдо бўлганига ишонч ҳосил қилгач бажарилади.

“арбитр пойга жараёнида қайиқларни жўнатмаслигига ёки уларнинг йўналишига нисбатан кўрсатмалар бермаслиги лозим.....” Жамоа (ёлғиз қайиқ) пойга жараёнида бир ёки бир неча рақибга ҳалақит берувчи вазиятни юзага келтиргангина арбитр аралашуви зарур. Бу шундай вазиятда рўй бериши мумкинки, бунда қайиқ бошқа жамоани ўз эшкакларининг “шало-шулупи” бўйлаб юришга мажбур қиладиган ҳолатни эгаллайди. Бундан ташқари, агар қайиқ йўлида тўсиқ учраб, унга урилиш жамоага масофани ўтишга ҳалақит берса ёки бахтсиз ходиса хавфини тўғдирса, арбитр аралашуви зарур. Бу икки ҳолатдан ташқари, агар спортчилар чиқиш қатнашчиларигангина эмас, балки жамоадаги ўз ўртоқларига нисбатан, ҳам ўзларини интизомсиз (бе даб сўқиш, кўполлик, тақдид ва ш.к.) тутсалар, арбитр пойгага аралашушга мажбур бўлади. Биринчи икки ҳолатда арбитр, оқ байроқдан фойдаланиб, ўз кўрсатмаларини беради. Бунда шуни эсдан четқармаслик керакки, оғзаки кўрсатмалар фақат айрим ҳолатларда,

яъни: огоҳлантириш, экипажни чиқишдан қайтариш ёки “Дикқат-тўсиқ!” буйруқларида бериш лозим.

Агар арбитр қоидаларни қўпол бузган, хусусан сўккан жамоага нисбатан жарима қўлласа, бу ҳолда у оқ байроқни кўтариб ва жамоа номини айтиб: “Тўхтанг! Масофадан чиқинг!” дейди. Жамоа эшитганини кўргач, арбитр байроқни тушириди, жамоага чиқиб кетиш сабабини қисқа тушунтириб, чиқишни кузатишида давом этади.

Чиқишда қатнашаётган охириги қайиқ марра чизигини кесиб ўтгандан сўнг, арбитр бирорта жамоа ҳам эътироз билдирмаётганлигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Бу ҳолда, шунингдек, агар пойга жараёнида на огоҳлантириш, на жамоани чиқариб юбориш бўлмаган бўлса, арбитр оқ байроқни кўтаради. Агарда у жамоа эътироз билдирганини кўрса, (кейинги эшкакчи ёки экипаж аъзоларидан бирортаси қўлини юқорига кўтариб турса), арбитр қайиқ олдига боради ва эътироз билдириш моҳиятини аниқлайди. Агар арбитрнинг тушунтиришлари спортчиларни қониқтирса уларнинг эътирози олиб ташланади, шунингдек арбитр оқ байроқни кўтаради. Арбитр маррадан унинг ахбороти қабул қилинганлиги тўғрисида хабар (оқ байроқ кўтарилиши билан) олгач, марра зонасидан чиқиб кетади. Агар спортчилар эътирозни қабул қилишда туриб олсалар, шунингдек пойга жараёнида арбитр огоҳлантириш берган бўлса ёки жамоани чиқишдан қайтарган бўлса, унда у қизил байроқни кўтаради ва бош ҳакам олдига бориб, бўлиб ўтган воқеалар ҳамда ўзи қабул қилган ҳаракатлар тўғрисида ахборот беради. Бу вазиятда арбитр марра зонасидан фақат бош ҳакам рузсати билан чиқиб кетади.

5.2.4. Тўпланиб қолиш пайтида арбитр ҳаракатлари.

Қоидаларда айтилган вазиятларда тўхталиб ўтамиз, бу вазиятлар натижасида арбитр тўхталиб қолганда чиқишни тўхтатиш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин, яъни бунда чиқиш қатнашчиларининг қайиқ ва эшаклари бир-бирига келиб тегиши жойларнинг тақсимланишига, бир ёки неча экипажни чиқишнинг бошқа қатнашчиларига нисбатан тенг бўлмаган ҳолатда тушишига таъсир кўрсатади.

Юқорида кўрсатилгандек, арбитрнинг асосий вазифаси шундан иборатки, бунда рақиблар юзага келтирган тўсқинликлар натижасида қандайдир жамоа устунликдаги ёки ноқулай ҳолатлардаги вазиятларга тушиб қолмаслигига йўл қўймаслик лозим. Бундай тўсқинликларни икки тоифага бўлиш мумкин: қоидага бузиб, қасдан содир этилган тўсқинликлар ва билмасдан, лекин шунингдек Қоидаларни бузиб, содир этилган тўсқинликлар. Иккинчиси, одатда, спортчиларнинг бўш техник тайёргарлиги ёки пойга пайтида асбоб-ускуналарнинг бузилиб қолиши оқибатида содир бўлади.

Биринчи ҳолда ҳам, иккинчи ҳолда ҳам, агар арбитр масофада меъёрдаги вазиятни тикламаса, тўсқинликлар қайиқларнинг тўпланиб қолишига олиб келади.

Бу ҳолда қоидаларда арбитр ҳаракатлари тўғрисида бундай дейилган: “тўпланиб қолиш вазиятида чиқиш қолдирилиши ва тўпланиб қолишда айбдорлар қатнашувисиз бошқатдан чиқиши лозим. Тўпланиб қолишдаги айбдор дастурнинг ушбу сонидаги мусобақалардан чиқариб юборилиши лозим бўлади.

Арбитр -----чиқишни тўхтатмасдан тўпланиб қолишда айбдор қатнашчиларга тўхташ ва бу

ҳолда бошқа экипажларга ҳалақит бермасдан масофани тарк этишни таклиф қилиши мумкин “

Тўпланиб қолиш вазиятида чиқишнинг тўхташи ҳақида қарор қабул қилаётиб, арбитр қуйидагиларни ҳисобга олиши лозим:

1. Чиқиш таснифи (дастлабки, саралаш, ярим финал), чунки у бўйича қарор қабул қилинадиган чиқиш тавсифига жамоанинг мусобақаларда кейинги қатнашуви ва унинг охири натижаси боғлиқ бўлади.
2. Масофанинг қайси участкасида тўпланиб қолиши рўй беради?
3. Тўпланиб қолиши жабр кўрган жамоанинг ғалабага бўлган назарий микониятларига ёки мусобақаларнинг кейинги босқичларида қатнашиш ҳуқуқини берувчи ўрин эгаллай олмаслигига таъсир қилдими?
4. Агар чиқиш бошқатдан бошланса, жабр кўрган жамоа ўз аҳволини яхшилаётган оладими?
5. Мусобақада жамоаларнинг ҳақиқий ҳолатини аниқлаш учун чиқишни бошқатдан қилиш мақсадга мувофиқми?

Арбитр шунингдек жамоадан айбдорларни жазолаш ҳақидаги масалани ҳам қилиш лозим.

Агар тўпланиб қолиш қонидани қасдан бузиш оқибатида келиб чиққанлигига ишонч бўлмаса, жаримага тортишни маррагача (агар чиқиш тўхтатилмаган бўлса) ёки тўпланиб қолиш сабабларини аниқлагунча ва бош ҳакам кенгашигача қолдириши мумкин. Охиргисини аниқлаб бўлгач, тўхтаб қолишга олиб келувчи бузилишлар баъзан жамоанинг бепарворлиги учун эмас, балки масофада камчилик мавжудлиги оқибатида келиб чиқади.

5.3. Оралиқ масофаларда ҳакамлар иши (5-чизма)

5.3.1. Таркиби ва ташкил қилиниши.

Ҳакамлар таркиби, одатда, ҳар бир 500 м.дан белгиланган масофалар сонига бошлиқ бўлади. Ҳакамларнинг масофаларда (500; 1000; 1500 м) аниқ, ишлаши учун ҳакамлар жойлашган жойлар (будкалар) томошабинлар, катнашчилар, вакиллар, мураббийлардан ажратилган бўлиши, ҳакамлар ишига ҳалақит бериш имкониятларининг тўлиқ йўқотилиши ва створлар билан жиҳозланиши зарур. Ҳакамлар старт ва марра билан алоқада бўлишлари, одатда, селектор алоқаси билан боғланишлари лозим. Иккала қирғоқда маррагача бўлган масофани кўрсатувчи (тахталар ўрнатилади, шунингдек разметка ранги (пўкаклар)-бошқа рангда бўлиши лозим.

5.3.2. Бўлак масофаларда ҳакамлар ҳаракати

Ҳакамлар ўз бўлак масофасига (500, 1000, 1500 м) келиб, аниқ иш олиб бориш учун ўзи ҳар бири ишни барча керакли нарсалар билан таъминланган ўз иш жойларини текширишдан бошлайдилар.

Старт ва марра билан алоқа қилишга алоҳида эътибор қаратиш зарур. Чиқиш масофа бўлагига яқинлашаётганда ҳакам ушбу масофа бўлагини экипажларнинг босиб ўтиши тартибини қайд қилишга тайёргарлик тўғрисида маррага хабар бериши лозим. (Марра. Дикқат 500 ёки 1000 м. ва ш.к.). экипажлар створ чизигини кесиб ўтаётганда тумшуги билан ҳакам отилган ўқ овози каби аниқ, узук-узук, лекин бақирмасдан, қаттиқ оҳангда (бир, икки, уч ва ш.к.) алоқа орқали маррага ахборот беради ва бир вақининг ўзида баённомада ўтиш тартибини қайд қилади.

5.4. маррадаги ҳакамлик бригадаси иши.

5.4.1. маррадаги ҳакамлик бригадаси ишини ташкил қилиш.

Маррадаги ҳакамлик бригадаси ишини аниқ ва узлуксиз ташкил қилиш учун ҳакамларни иш жойларида қулай жойлаштириш керак. Бунинг учун марра створида жойлашган ва ҳакамларнинг зиналарда кетма-кет ўтиришларига имкон берувчи зиналик нарвондан фойдаланилади.

Ҳакамлар жойлашган жой-марра минораси (будка)- томошабинлар, қатнашчилар, вакиллар, мкраббийлар ва журналистлардан ажратилган ва ҳакамларнинг ишдан чалғишига бутунлай имкон бермайдиган бўлиши лозим. Минора шундай жойлашиши керакки, бунда у ердан бутун масофани кўздан кечириш мумкин бўлади.

Марра минорасида старт бригадаси бош ҳаками, масофа бўлаклари ва котибият билан телефон ва радио алоқа йўлга қўйилган бўлиши лозим. Старт бригадаси билан алоқа қилиш учун стартчи буйруғини кучайтириб берувчи динамик бўлиши мақсадга мувофиқдир. Жиҳозлаш тўпламида ҳар бир жамоа марра чизигидан ўтаётганда овози билан хабар берувчи сирена гудок, етарли миқдорда секундомер, оқ ва қизил байроқлар бўлиши лозим. Ғолиб ва совриндорлар маррага келган сувнинг ёритилган рақамлари бўлган ва масофага қаратилган табло бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бу мақсадлар учун электр табло бўлмаганда миноранинг ён томонига осиб қўйиладиган йирик ёзилган рақамлари бўлган тахтачаларни қўллайдилар.

Марра чизиғи масофанинг ташқи чегараларидан 5 м.дан кам бўлмаган узоқликда жойлашган оқ буйлардаги иккита қизил байроқ билан сувда белгиланади. Зарурият туғилганда байроқлар қирғоққа маҳкамланади. Шуниси муҳимки, улар маррадаги ҳакамларга кўриниши бекитиб қўймасдан ва жамоага ҳалақит бермасдан аниқ марра чизиғида туриши керак. Марра чизиғи шундоқ ҳакамлар тўғрисида, масофанинг қарама-қарши томонида яхши кўринадиган белгиси (оч сариқ фонда қора четлик) бўлган тик тортилган сим (яхшиси иккита) билан белгиланиши лозим.

Халқаро қоидалар марра чизиғи тепасида кўрсатилган 5 м. баландликка ҳар йўлка ўртасида сув рақамлари ва масофага кўндаланг бўлган трос тортишни тавсия қилади.

Марра чизиғи ортидаги сувда маррадан сўгн қайиқнинг кескин тўхташига зарурият тўғдирмайдиган узунлиги 100 м.дан кам бўлган жой қолиши лозим.

5.4.2. Маррадаги ҳакамлик бригадаси таркиби ва вазифалари.

Бригада маррадаги ҳакамлар гуруҳи ва секундомерчилардан ташкил топади. Номлар таркиби қоидалар (Ш бўлим, § 13, 1-жадвал) билан белгиланади. Бригадани маррадаги бош ҳакам бошқаради.

Маррадаги ҳакамлар вазифалари:

- Ҳар бир жамоанинг маррага келишини қайд қилиш; яъни қайиқ тумшуғи марра чизиғини кесиб ўтган пайтга қайд қилиш;
- Қайиқларнинг маррага келиш тартибини аниқлаш;

- Жой тақсимлаш тартибини ўрнатиш;
- Арбитрнинг оқ байроқни силкитишига қараб, чиқиш меъёрида ўтганлигига ишонч ҳосил қилиш ва арбитрга унинг хабари қабул қилинганлигини билдириш.

Бу вазифаларни бажариш учун ҳакамлар нарвонда худди марра чизиғида тургандек жойлашадилар. Ҳакамлардан бири биноклда маррага яқинлашаётган жамоаларни кузатади ва марра зонасидаги масофа вазиятини изоҳлаб беради. Бунда ҳакам барча қайиқларда сув рақамлари ёзилган флюгаркалар аниқ кўриниши кўринмаслигини қайд қилади. Агар улар яхши кўринмаса ёки бутунлай йўқ бўлса, у жамоаларнинг ўзига хос белгиларини сезиб қолади ва уларни бошқа ҳакамларга қисқача етказди (масалан, “5 -флюгаркаси йўқ, форма ранги-кизил; 6 – флюгаркаси йўқ, форма ранги-ҳаворанг ва бошқ.”). бу ҳолда форма рангидан ташқари ёнма-ён кетаётган жамоаларнинг фарқ қилувчи барча нарсалари (қайиқ тури, эшкакнинг ўзига хос шакли, эшкак эшувчиларнинг соч ранги ва бошқалар). Шунингдек бошқа ҳакамлар ҳам масофадаги ҳолатни жиккат билан кузатадилар ва зурурият туғилганда жамоаларнинг ўзига хос хусусиятларини ўзлари учун қайд қиладилар, бу хусусиятлар уларнинг маррага келиш тартибини аниқлашда ёрдам бкриши мумкин. Маррадаги ҳакамлар бригадасидан бир киши ажратилиб, унинг вазифасига фақат кемаларнинг марра чизиғидан ўтишини овоз чиқариш билан қайд қилиш киради. Экипажнинг маррага кириб келишни қайд қилиш билан бир вақтда ҳакам унинг старт рақамини айтади. Бунда сўзлар узлук-юлуқ ва қисқа талаффуз қилинади. Старт рақами эса, саноқ сонлар билан аталади (масалан: “бир”, “тўрт”, “олти” ва бошқ.)

Бир неча жамоаларнинг тўдалашган марраси алоҳида мураккаблик келтиради. Кино (видео) марра бўлганида ҳакамлар ўз хулосаларининг тўғри-нотўғрилигини аниқлаш имконига эга бўладилар, лекин кўпгина масофаларда бундай жиҳоздаш мавжуд эмас. Бу ҳолда чиқиш натижалари тўлалигича ҳакамлар малакасига боғлиқ бўлади. Катта ҳакамнинг тўдалашган маррани шахсан ўзи кузатиши лозим, чунки мустасно эмаски, якуний Қарорни қабул қилиш худди унинг ўзига тўғри келади.

Охирги жамоа маррадан ўтгач, қайиқлар келишини қайд қилувчи ҳакам арбитр, кўтарган оқ байроқни кўриши билан арбитр хабари қабул қилинганини билдириш учун ўзининг оқ байроғини кўтаради. У худди шунинг ўзини арбитр қизил байроқ кўтарганда ҳам бажаради.

Чиқиш қандай ўтгани, арбитр қандай байроқ кўтарганидан қатъий назар, марра бригадаси иши давом этади, лекин арбитр қизил байроқни кўтарганда ҳакамнинг чиқиш натижалари тўғрисидаги ёзувлари бош ҳакам маслаҳатлашгандан сўнг арбитр оқ байроқни кўтармагунча котибиятга ва ахборотчига берилмайди.

Охирги қайиқ маррага келгач, катти ҳакам жамоалар келиш тартибини овоз чиқариб айтади. Агар у ҳар бир ҳакамда ёзилганлари билан тўғри келса, котиб ҳакамлар ёзувини келиш тартибида тўлдиради ва уни катта секундомерчига беради. Кўпинча, натижаларни беришни тезлаштириш учун бу ишни котиб эмас балки секундомерчи бажаради.

Қоидаларга асосан маррадаги секундомерчилар икки гуруҳда бўлинади: маррадаги секундомерчилар ва масофа бўлақларидаги секундомерчилар.

Катта секундомерчи ўз қўл остидагиларга вазифаларни тақсимлаб беради, старт буйруғи қандай

қабул қилинишни эслатиб қояди, агар чиқишлар орасидаги вақт унча катта бўлмаса (5 дақ.), иш қандай ташкил қилинишини тушунтиради, шунингдек зарурият тўғилганда масофа бўлакларида вақтни қайд қилади.

Агар қайиқларнинг маррага келиш тартибини кўз билан осонгина аниқлаш мумкин бўлса, қўл секундомери кўрсаткичлари қабул қилинади. Агар фотомаррага мурожаат қилиш керак бўлса, унда барча жамоалар учун марранинг фото тасвирида кўрсатилган вақт қабул қилинади. Секундомерларни мусобақа бошлангунча олиб, катта секундомерчи уларни назорат секундомери (юриш аниқлиги доирасида 30 дақ. давомида $\pm 0,01$ бўлган, жорий йилда тасдиқланган секундомер назорат секундомери ҳисобланади) билан бир вақтнинг ўзида 20-30 дақ.га ишга туширилиб солиштирилади. Солиштириш натижалари бўйича куйидаги шаклда далолатнома тузилади:

Назорат секундомерига
нисбатан фарқи
Секундомер раками
Текширувнинг назорат вақти
Секундомер кўрсаткичлари
ортда қолади, олдинга кетади.

Амалда ҳар хил вақтлари кўрсатувчи секундомерлар алмаштирилади.

Ёзувга катта секундомерчи, маррадаги катта ҳакам қўл қўйгач, уни котибиятга топширилади. Нухсаларни ахборотчига бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

5.5. Котибият иши. (6-чизма).

Котибият ҳақида сўзланар экан, қайд қилиш лозимки, бу ерда, ҳар қандай ишда бўлганлиги каби, раҳбар шахсияти-бош котиб муҳимдир.

Бош котиб қандай сифатларга эга бўлиши лозим? Чуқур билимга эгаликдан ташқари, ўз-ўзидан маълумки,

бош котиб яхши ташкилотчилик қобилиятга эга бўлиши, сабрли бўлиши, ўзгартиришнинг имкони бўлмаган борлиқни хушёрлик билан қабул қилиши, у яратган ҳолатлардан чиқиб кетишни билиши лозим. Шубҳасиз, бош котиб иш пайтида тажанг, бақироқ, асабий бўлмаслиги лозим.

5.5.1. Котибиятда вазифаларнинг таҳми- таҳсимланиши.

Бош котиб. Котибият ишида умумий раҳбарликни амалга оширади, ўз хизмат ходимлари ишини тақсимлайди ва назорат қилади, Қоидаларда санаб ўтилган ишларнинг муайян ҳажмини ўзи бажаради ёки ўз уринбосари ва ходимларга топширади.

Бош котиб ўринбосари. Бош котиб бўлмаган пайтларда котибиятда умумий раҳбарликни амалга оширади, тақдим қилинадиган ҳужжатларни расмийлаштириш тўғрилигини назорат қилиб мандат комиссияси ишида қатнашади, бош котиб билан биргаликда қурра ташлаш учун зарур бўлган барча материалларни тайёрлашга жавоб беради.

Барча ҳакамларни мусобақаларнинг ҳар бир босқичига ишлаш учун керак миқдордаги дастур билан таъминлайди.

Қайд қилиш ва ҳакамлар анкеталари учун ҳакамлик чипталарини йиғади, ҳар куни кемалар чиқишини қайд қилади ва иш табелини тузади. Мусобақа жараёнида келиб тушадиган барча ҳужжатларни қайд қилади ва тикиб қўяди (марра ёзувлари, ёзма эътирозлар ва бошқ.).

Қурра ташлаш тайёргарлиги ва уни ўтказишга жавобгар котиб:

- Ҳар бир классда қайд қилинган жамоалар сонининг йиғма жадвали асосида (мандат комиссиясидан олади) жамоалар таркиби

ёзувлари солинган кемаларнинг ҳар бир классификация учун конвертлар тайёрлайди, шунингдек қайиқларнинг ҳар бир классификация учун чиқишлар сонига мос миқдордаги конвертлар тайёрлайди;

- Қурра ташлаш пайтида таркиб ёзувларида, чиқиш ва сув рақамларини қўйиб чиқади, ҳар бир чиқишдасув тартиби бўйича таркиб ёзувларини қўйиб чиқади ва уларни мос конвертларга қўйиб чиқилади ва унда тартиб бўйича чиқиш рақамлари, старт вақти ҳамда мусобақаларнинг кейинги босқичида жамоаларнинг чиқиш шартлари ёзилган бўлади;
- Мусобақалар пайтида ҳар бир чиқишдан кейин ҳар бир жамоанинг пойгада, жамоалар таркиби ёзувларида кўрсатилган ўрин ва вақти қўйилади ва уларни кўрсатилган натижалар ва кейинги босқичда чиқиш шароитларига мос равишда навбатдаги босқичга қурра ташлаш учун яна конвертларга солинади.

Айтиб турувчи ва солиштириб чиқувчи котиблар .

Айтиб турувчи котиб ҳар старт варағи ёки якуний баённома, қатнашчилар рўйхати ва бошқаларни айтиб ёздиради.

Солиштириб чиқувчи котиб ҳар бир ёзув варағини, зкуруият туғилганда, талабномалар варақларини солиштириб чиқади ва қўл қўяди, ҳужжатларни қўпайтиргач, барча дастлабки ҳужжатларни жилдга тўплайди.

Ҳужжатларни тайёрлаш ва тарқатиш бўйича котиб:

- Ҳакамлар ва ахборотчилар учун старт баённомалари бўлган жилдларни тайёрлайди, уларга тезкор ўзгартишлар киритади;
- Зарурият туғилганда ҳар куни матбуотга зарур бўлган ҳужжатларни (старт баённомалари, техник натижалар, дастурлар ва бошқ.)ни тайёрлайди.
- Махсус стандартларда старт баённомалари ва ҳар бир ўтган чиқишнинг натижаларини осиб кўяда;
- Жамоа ва ташкилот вакиллари учун якуний ҳужжатларни (афишалар, дастурлар, қатнашчилар рўйхатлари, старт баённомалари, техник натижалар ва бошқ.)ни тайёрлайди.

Бош котиб ҳар бир муайян мусобақада қандайдир вақтда бўлгани каби бутун мусобақа давомида ҳам у ёки бу ишлар зарурлиги ва тез бажарилишини ҳисобга олиб, вазифаларни қайта тақсимлаши мумкин.

5.5.2. Котибият иши босқичлари.

5.5.2.1. Ҳакамлар коллегиясининг биринчи мажлисигача бўлган тайёргарлик босқичи.

1. Муайян мусобақа тўғридаги “Низом”ни, мавжуд ўзгартиришлар ва кўшимчалар, шунингдек барча ноаниқ ёки етарлича аниқ бўлмаган масалаларни пухта ўрганиш (бу масалалар бўйича мусобақа уюштирувчиси тушунтиришлари билан).
2. Ҳакамлик таркиби ва хизматчи ходимларнинг барча ишлари учун босма ҳужжатларнинг керакли миқдорини аниқлаш. Ҳужжатларни кўпайтириш харажатлари сметаси билан танишиш (машинисткалар сони, уларнинг

- меҳнатига ва ротаторда). Ишлашига ҳақ тўлаш суммаси, қатнашчилар вакиллари, матбуот, радио ва телевидение ходимлари, шунингдек расмий, таклиф қилинган ва ҳурматли меҳмонларга тарқатиш учун барча кўпайтириладиган ҳужжатлар ҳажми ва.....)
3. Барча иродавий куруллар, шунингдек дипломлар, ёрлиқлар, ҳакамлик бланклари, ҳакамлик коллегияси ва хизматчи ходимлар учун ҳакамлик белгиларига талабномалар тузиш.
  4. Ажратилган ҳакамлик ходимлари (шу жумладан котибият ҳам) ва хизматчи ходимлар умумий ва лавозимли сони билан танишиш, кўпайтириш техникасининг вақти ва иш жойни аниқлаш.
  5. Котибларнинг ажратилган сонига қараб уларга иш тақсимлаш.
  6. Қатнашчилар, мураббийлар ҳакамлар ва хизматчи ходимлар учун диплом ва ёрлиқлар бланкларини бўлдириш учун керакли матнлари тайёрлаш, раҳбарият ва келишув босмага бериш.
  7. Ҳакамлик коллегиясининг барча ишлари режасини тузишда қатнашиш: коллегиясининг мажлис ва кенгашларини ўтказиш тартиби, ҳакамлар учун семинар ва уларни йўриқдан ўтказиш, номига ёзилган талабномалар ва бошқа ҳужжатларни қабул қилиш жойи ва муддатлари.
  8. Ҳаммаларни чақириш ва уларнинг мусобақаларга етиб келишини таъминлаш. Мусобақалар олдидан семинарлар, мажлислар ва тўлдирилган “ҳакамлар анкеталари” (3-

илова), шунингдек ҳакамлик чипталари ёки гувоҳномаларини муайян мусобақада қатнашишлари учун қайд қилиш учун олиш.

9. Дастлабки чиқишлар бўйича экипаж таркиби ёзувларини солиш учун конвертлар тайёрлаш. Конверт ўлчамлари-тахминан 20 x 25 см, яхшиси қалин қоғоздан, чунки улардан бир мусобақа жараёнида бир неча марта фойдаланилади. Дастурнинг ҳар бир сонига айрим конверт тайёрланиб, унда олдиндан кемалар классси, эркаклар (МСА) ёки аёллар (ЖСА) экипажлари ёки бошқа ёш гуруҳлари МЮА, ЖЮА ва ш.к.лар кўрсатилади.
10. Қайд қилинган экипажларнинг ----- йиғма жадвали тайёрланиб; унинг устунларида қайиқлар классси Қоидалар (§4 1-бўлим)да кўрсатилган тартибда, ёш гуруҳлари бўйича эркаклар ва аёллар учун айрим ёки муайян мусобақа низомларида кўрсатилган тартибда кўрсатилган ва қатнашаётган ташкилотлар ҳамда қайиқларнинг ҳар бир классси бўйича қайд қилинган экипажлар сони санаб ўтилган (1-илова).
11. “Жамоалар биринчилиги йиғма жадвали” бланки тайёрланади. Бу жадвал шаклан “Қатнашчилар йиғма жадвалига ўхшаш (1-илова)”, лекин у ерда кўрсатилган экипажлар сони ўрнига ҳисобга кирадиган очколар сони кўйилади.

Изоҳ: Ҳар бир чиқиш натижалари учун қўшимча устунлар бўлиши мақсадга мувофиқдир, бунда тезкор равишда ортиб борувчи натижа билан очколар сонини ҳисоблаб борилади.

Юқорида санаб ўтилган ишларни (1-11 бандлар), одатда, Бош котиб ёки унинг ўринбосари бажаради.

5.2.2.2. Барча “қатнашчилар номи ёзилган талабномаларни ” қабул қилиш ва текшириш бўйича мандат комиссияси ишида қатнашиш.

1. тақдим этилган талабномадаги ёзув қоидаларда тасдиқланган қайиқлар класслари тартибида олиб борилади. Шунингдек врачнинг рухсат вазилари, тасдиқланган белгилар ва барча қайд қилинган қатнашчиларнинг сузиш маҳоратлари тўғрисида, шахсий имзолари, шунингдек барча талаб қилинган имзо ва муҳрлар пухта текшириши зарур.

2. Ҳакамлар коллегиясида қайд қилинган ҳар бир қатнашчи учун қуйидагилар берилиши лозим: ҳар бир қайд қилинган қайиқдаги жамоа таркиби ёзувлари, қатнашчи, мураббий ва жамоа вакилларининг тўлдирадиган шахсий анкеталари, паспорт ёки унинг ўрнини босувчи ва ушбу мусобақа Низоми талабларига мос келувчи бошқа ҳужжатлар.

3. “Қайд қилинган экипажларнинг йиғма жадвали” (1-илова) тўлдирилади.

4. Қатнашчилар, мураббийлар ва қатнашувчи жамоалар вакилларининг тўлдирилган анкеталари асосида мусобақа қатнашчилар ва уларнинг мураббийлари тўғрисида “Маълумотларнинг йиғма жадвали” тузилади.

5. “Мусобақа қатнашчилари рўйхати” тузилиб, айтиб босма қилинади ва ----- солиштиригандан сўнг ҳисобот жилдларига тахланади. Рўйхат кемалар класс ва экипажлар бўйича барча эшкакчи фамилия ва исмлари, уларнинг унвонлар (разрядлар)и, тегишли шаҳар, жамиат, мураббий фамилияси кўрсатилиб, дастур тартибида тузилади.

Изоҳ: Бу рўйхат дастурларни кунлар бўйича тўлдириб, у ерда экипажнинг бутун таркиби кўрсатилмаган, фақат кейинги эшкакчи мураббийнинг фамилияси кўрсатилган.

**5.5.2.2. Мусобақа ўтказувчи ташкилот
вакиллари қатнашувчи жамоалар ва
хизматчи ходимлар вакиллари билан
биргаликда ҳакамлар коллегияси
биринчи мажлисини ўтқозиш вақтида.**

Мажлис бошлангунча:

- Ҳакамларни қайд қилиш ва қатнашувчи жамоалар вакилларини қайд қилиш учун айрим бланклар тайёрланади.
- Қурра ташлашни ўтқозиш учун материал ва анжомлар (рақамлар, пуфакчалар, вазалар, халтачалар, конвертлар ва ш.к.) тайёрланади.
- Қурра ташлаш учун олдиндан барча вакилларга босмахона ёки ротатор бланклари тарқатилиб (2-илова), бунда вакиллар чиқишлар ўйини пайтида ўзлари учун уларни тўлдиришлари мумкин бўлади.

Мажлис ўтқозилиш даврида:

- Мажлисида қатнашувчи ҳакамлар ва вакилларни қайд қилиш олиб борилади.
- Бош ҳакамнинг оғзаки фармойишларини ёзиш билан мажлис баённомаси ёзилади.
- Дастлабки чиқишлар бўйича ва “сувлар” бўйича қурра ташлашни ўтқозишда қатнашиш.
- Қурра ташлаш натижалари “экипаж таркиби ёзувларига” киритилади. Қурра ташлаш жараёнида конвертлар устига чиқишнинг санаси, номи, вақти ва унинг тартиб рақами, қанча қайик ва мусобақаларнинг кейинги қайси босқичларига чиқиши ёзиб қўйилади. Конверт

устидаги бу маълумотлар “экипаж таркиби ёзувлари” билан бирга 1-кун дастурини тузишда фойдаланилади.

- 1-кун мусобақалари дастури тузилиб (4-илова), айтиб туриб босма қилинади ва босилган матн солиштириб ва уни кўпайтириб бўлгач, дастурлар вакилларга берилади ва ҳакамлар жилдларига жойлаб қўйилади.

5.5.2.3. Мусобақалар ўтказилиши даврида.

Биринчи кун.

1. Биринчи стартдан 1 соат олдин:

- Барча ҳакамларни-----керакли материаллар (дастурлар, ҳакамлар бланклари, идоровий қуроллар ва бошқ.) билан таъминлаш.
- 1-кун дастурини стендлар ва эълонлар тахтасига осиб қўйилади.
- Ҳакамлар келишини қайд қилиш ва ҳакамлар таркиби ишига табел тузиш.
- Вакиллардан экипаж таркибини ўзгартириш тўғрисида қайта талабнома қабул қилиш ва Бош ҳакамнинг қайд белгисидан сўнг дастурларга ва экипаж таркиби рўйхатларига мос ўзгартишлар киритиш.

Изоҳ: Кейинчалик қайта талабномалар чиқиш бошланишидан камида 1 соат олдин қабул қилиниб, шу ерда алмаштириш бажарилади.

- Қатнашчилар олдида ҳакамдан руль бошқарувчилар оғирлигини ўлчаш натижалари олиб, у ерда руль бошқарувчилар фамалиялари улар қайси экипажда қайд қилинганини кўрсатиш билан адоҳида кўрсатилиши лозим бўлиб, уларга қўшимча юк ва унинг тури кўрсатилиши жоиз бўлади. Бу маълумотлар

котибият томонидан старт ва маррадаги катта ҳакамларга ва Бош ҳакамга (ёки унинг ўринбосарига) берилади.

- Ушбу кун мусобақалари дастурини қатнашувчи жамоалар, матбуот, радио ва телевидение вакилларига, расмий таклиф қилинган ва хурматли меҳмонларга бериш.
- Ҳар бир чиқиш пайтида масофанинг оралик бўлақларидаги ҳакамлардан экипажлар кўрсатган натижалар ва уларнинг ўтиш тартиби қабул қилинади. Чиқиш тугагач, ҳар бир экипаж “ёзуви”га ушбу чиқишда эгаллаган ўрин киритилади.
- Ҳар бир чиқишнинг дастлабки (улар тасдиқлангунча) натижаларини эълон доскаси (стендларга) осиб қўйиш ва уларни кейинги босқич мусобақаларига қурра ташлашга тайёрлаш учун бериш тавсия этилади. Шунингдек, марра чиқишларини ўтаётганда натижаларни мукофотлаш гуруҳига ҳам бериш керак.

- Кемаларнинг бир класси бўйича чиқишлар серияси тугагач, агар эътирозлар бўлмаса, зудлик билан техник натижалар босмадан чиқарилади. Техник натижалар экипажлар маррага келиши билан масофанинг оралик бўлақларидаги вақт ва бутун масофа бўйича умумий вақтни кўрсатиш билан босмадан чиқарилади. Ҳар бир экипаж қаршисида у мусобақанинг кейинги қайси босқичларида чиқиш белгилаб қўйилади (масалан, биринчи иккитаси-ярим финалга, қолганлари-саралаш босқичига). Шунингдек жамоа ёки шахсий синовдан ўтганда олинган очколар сони ҳам ёзиб қўйилади.

Бош ҳакам рухсати ёки қатнашувчи жамоа вакиллари розилиги билан шу ернинг ўзидаёқ кейинги (ярим финал, саралаш ва бошқ.) босқичлар чиқишлари учун қурра ташлашни ўтказиш мумкин-акс ҳолда ҳакамлар коллегияси мажлисида кейинги қурра ташлаш учун фақатгина “ёзувлари” бўлган конвертлар тайёрланади.

Изоҳ: Кейинги босқичлар чиқишларига қурра ташлашни ўтказишда ўйиннинг турли вариантларида чиқиш (бўйича экипажларни тақсимлашни олдиан тайёрлаш мақсадга мувофиқ бўлади А.Б. ва бошқа вариантлар-агар бу мусобақа қоидаларидаги ўйин жадвалларида кўзда тутилган бўлса).

- Агар мусобақалар ҳақидаги низомда жамоавий синов кўзда тутилган бўлса, ўтаётган чиқишлардаги очколар сони ортиб борувчи натижа билан ҳисобланади.
- Муайян кундаги ёки унинг айрим қисмларидаги (эрталабки, кечки) барча чиқишлар тугагач, чиқишлар натижалари ва кейинги қурра ташлашни тасдиқлаш мақсадида ҳакамлар коллегиясининг жамоалар вакиллари билан биргаликдаги мажлиси учун ҳужжат тайёрланади. Сўнгра юқоридаги 5.5.2.3. бўлимда тасвирланган иш такрорланади.
- Ҳакамлар коллегияси мажлиси тугагач, қуйидаги ҳужжатлар босмадан чиқарилади ва кўпайтирилади: кейинги кун (ёки ушбу куннинг кечки қисми) дастури ва биринчи кун (ёки унинг қисми).
- Участкалар бўйича катта ҳакамлардан мусобақа ўтказиш бўйича танбеҳ ва унинг гуруҳидаги айрим ҳакамлар ишига қўйилган баҳоларни олиш.

- Ўтказилган мусобақа тўғрисида Бош ҳакам ҳисоботини тўлдиришга тайёргарлик-статистик маълумотлар, биринчи кун об-ҳаво маълумотлари (ҳарорат, шамол, ёмғир ва ш. кабилар), шунингдек эътирозлар, интизомни бузиш ҳоллари, касалликлар ва ш. Кабилар китирилади.
- Мусобақа биринчи куни (ёки унинг бир қисми) техник натижаларини жилдларга солиш амалга оширилади.

5.5.2.4. Иккинчи ва кейинги кунлар, охириги кунни киритган ҳолда.

1. Олдинги бўлимда кўрсатилган барча ишлар такрорланади.

Изоҳ: Мусобақанинг кейинги босқичларига қурра ташлашда шуни эсдан чиқармаслик зарурки, конвертлардаги олдин босқичдаги ўйинга тегишли матнни ўчириш ва янги қурра ташлашга мос, яхшиси бошқа рангда, матн ёзиш керак.

2. Жамоавий синов натижаларига яқун яшаш бўйича ишлар тугалланади.
3. Марра ўйинлари (ва уларни тасдиқлаш)да илгари тайёрланган диплом ва ёрликлар матнларига совриндорлар, шунингдек мукофотланадиган ҳакамлар ва хизматчи ходимларнинг мос фамилиялари ёзилади.
4. Қуйидагилар учун материаллар тайёрланади:
  - А) мусобақалар бекилиши парадини ўтқозиш;
  - Б) ҳакам ва вакиллар мажлислари;
  - В) қатнашувчи ташкилотлар вакиллари томонидан жилдларга тўпланган ва фақат олганлик тўғрисида тилхат берилгач, якуний ва бошқа ҳужжатларни тарқатиш;

Г) матбуот, радио ва телевидение вакиллари ва бошқа расмий шахсларга якуний хужжатларни тарқатиш.

5. Ўтказилган мусобақа тўғрисида Бош ҳакам ҳисобот шаклининг барча бандларини тўлдириш тугалланади “спорт усталигига номзод” ва “Ўзбекистон спорт устаси” меъёрларини бажариш устунига бу меъёрни бажарган спортчилар рўйхати фамилия ва кемаларнинг ҳар бир классига бўйича спорт буюмларини кўрсатган ҳолда қўшиб қўйилади.

6. Радиоахборот хизмати иши.

Бу хизматни ташкил қилиш ва уни малакали ахборотчилар билан таъминлаш-мусобақалар ташкилотчилари ва бош ҳакамлик коллегиясининг асосий вазифаларидан бири. Бунда шуни ҳисобга олиш зарурки, ахборотнинг ўз вақтида бўлиши сифати ва аниқлигига мусобақаларни ўтказишнинг ташкилий томони кўп жиҳатдан боғлиқ бўлиб қолмасдан, балки томошабинларда бўлгани каби мусобақа катнашчиларида ҳам мос равишда таъсирган муҳит яратилади, спортни тарғибот қилиш масалалари ҳал қилинади. Мусобақа жараёнида берилаётган ахборот ҳакамлар коллегиясининг расмий ахборотига, шарҳланувчи ахборотга ва мусобақанинг бориши ҳақида шарҳга бўлинади-----.

1. Ҳакамлар коллегияси ахбороти расмий хужжатларга асосланади, яъни бу мусобақалар дастури, старт баённомалари, қатнашчи ва жамоалар таркиби рўйхатлари, ҳакамлар коллегияси таркиби, ҳакамлар коллегияси ҳамда мусобақаларни ўтказувчи ташкилотнинг расмий эълонлари ва ахборотчи ҳакамга бош ҳакамлик коллегияси томонидан берилган

бошқа хужжатлар ҳамда аризалар ва шунингдек чиқиш якунлари бўйича расмий ахборот ҳамда ғолибларни тақдирлашдан иборат.

2. Шарҳланувчи ахборот – мусобақада рўй бераётган воқеалар ҳақида хабар. Одатда, шарҳланувчи ахборот чиқиш старти, қатнашчиларни санаб ўтиш, старт сувлари рақамлари, арбитр, қабул қилинган ёки барбод бўлган старт, масофанинг у ёки бу участкасидаги чиқиш қатнашчилари аҳволи тўғрисидаги хабарлардан бошланади. Шунингдек шарҳланувчи ахборотга марра натижалари тўғрисидаги дастлабки хабарлар киради.
3. Шарҳ-вокса ёки унинг бирор қисмини таҳлил қилувчи ва тушунтирувчи, бутун воқсаннинг тугал қисмини аңлатувчи парсачидаги каби унинг ташқарисидаги аҳамиятини кенгайтирувчи ва чуқурлаштирувчи расмий бўлмаган тавсифдаги хабар. Мусобақадаги шарҳ ижодий ва амалий тавсифга эга. У ахборот билан унинг таркибий қисмидек қўшилиб кетиши, ёки у билан тўкнаш келмасдан мустақил олиб борилиши мумкин.

Микрофон олдидаги ишга тайёргарлик мусобақалардан бир неча кун олдин бошланиши лозим. Унга жалб қилинувчи одам адабий тилни билиши, яхши талаффуз тарзига ва овозга эга бўлиши, нутқи нуқсонсиз бўлиши лозим. Бир неча кун давомида кетма-кет кўп соатлаб давом этувчи мусобақаларда ахборотчи ҳакамларнинг икки бригадаси бўлиши мақсадга мувофиқ бўлиб, уларнинг ҳар бирига галма-галдан ишлайдиган эркак ва аёлни киритиш маъкулдир.

Ҳар куни мусобақалар жадвалига тўғрилаб сценарий режасини тузиш тавсия этилади.

Бунда, айтганларидек, хонани танавор фақат таркиби жиҳатидан эмас, балки хронометраж бўйича текширилиши лозим. Сценарий режаси шунингдек микрофонда мусобақа қатнашчилари, мураббийлар ва бошқа мутахассислар билан суҳбат ўтказилишини кўзда тутати. Ахборотчиларнинг унумли ишлаши учун ахборотчи ҳакам ва барча мусобақа материалларини ўз вақтида топширилади.

Мусобақа қатнашчилари ахборотчиларининг иш жойларини марра билан икки томонлама алоқа, котибият, бош ҳакам, овоз оператори ва старт ҳамда масофа бўлақларидаги ҳакамлар билан бир томонлама алоқа билан таъминлашлари лозим.

7. Эшкак эшиш спортидаги маросимлар.

7.1. Мусобақалар таснифи.

Уларга мос равишда Ўзбекистон ҳудудида ўтказиладиган академик эшкак эшиш бўйича барча мусобақалар уларнинг тантанали очилиши ва ёпилишини ташкил қилишнинг талаб даражаси нуқтаи назаридан тўрт тоифага бўлинади: “А”, “Б”, “В”, “Г”.

“А” тоифаси ФИСАнинг барча чемпионатлари, Олимпиада регаталари, Ўзбекистон спартакиадалари, муҳим воқеаларга бағишланган халқаро мусобақалар.

“Б” тоифаси. Ўзбекистон Чемпионатлари, Ўзбекистон Кубоги мусобақалари, йирик Россия регаталари.

“В” тоифаси. Шаҳарлар чемпионатлари, ташкилотлар чемпионатлар, республика ва Москва ҳамда Санкт-Петербург шаҳарлари спорт ташкилотлари томонидан ўтказиладиган йирик регаталар ва халқаро мусобақалар. Ҳар қандай тоифадаги мусобақалар дастури албатта мусобақаларнинг очилиш ва ёпилиши

намойишлари, шунингдек, ғолиблар ва совриндорлари тақдирлаш маросимларини ўз ичига олади. “А” ва “Б” тоифадаги мусобақалар учун очилиш ва ёпилиш махсус маросимлари ишлаб чиқилиб, уларга очилиш ва ёпилиши намойишлари шунингдек, тақдирлаш маросимлари албатта бажарилиши шарт бўлган қисмлар сифатида киритилади.

7.2. Мусобақалар очилиши намойиши.

Томошобинлар зонасида ўтказилади. У куйидагиларни ўз ичига олади:

- Мамлакатлар, спорт жамиатлари байроқлари билан қатнашчилар колонналарининг сафланиши;
- Тантанали юриш-қатнашчиларнинг чиқиши;
- Федерация ёки мусобақаларни ўтказувчи ташкилот табриги;
- Мусобақалар байроғини кўтариш;
- Мусобақалар ёки уларнинг марра қисмининг расмий очилиши;
- Тантанали юриш-қатнашчиларнинг кетиши.

Жамоа мусобақаларининг очилиши намойишини ўтказилишида мусобақаларда қатнашувчилар бир қаторда икки-учтадан спортчи бўлиб сафга тизилдилар (намойишида қатнашувчилар сони ва намойиши ўтказиладиган майдоннинг ўлчамига боғлиқ равишда). Намойиш қатнашчилари сони, қатордаги спортчилар сони шундай белгиланадики, бунда колонна майдончани етарлича тўлдириши, трибунадан яхши кўриниши, лекин тўда кўринишидаги таасурот қолдирмаслиги керак.

Ҳар бир ташкилот жамоаси ўз байроғи билан чиқади-бу мусобақаларда спортчилари қатнашган мамлакатларнинг миллий байроғи Россия мусобақаларини ўтказишда-бу республика, шаҳарлар ва

спорт ташкилотлари байроқлари бўлиши мумкин. Намойишда қатнашувчи жамоалар байроқлар учун ўрнатилган тартибга асосан колоннага сафланадилар, хусусан:

- Мамлакатларнинг миллий жамоалари расмий (мусобақалар тўғрисидаги Низомга асосан) қатнашган халқаро мусобақаларда-рус алифбоси тартибида, бунда Ўзбекистон жамоаси доим охирида туради. Агар бундай мусобақаларда расмий жамоадан ташқари спорт ташкилотларининг айрим жамоаларига рухсат этилса, бу ҳолда улар расмий жамоа орқасидан оралик билан ва ўз ташкилотлари байроғисиз кетади;

- Россия мусобақаларида;

- Республика, шаҳарлар жамоалари қатнашганда-республика, шаҳарларни санаб ўтиш тартибида;

- Спорт ташкилотлари жамоалари қатнашганда-алифбо тартибида.

Ўзбекистон ҳудудида ўтказиладиган барча мусобақаларнинг очилиши ва ёпилиши албатта Давлат байроғини кўтариш ва тушириш билан бир вақтда Ўзбекистон Давлат мадҳиясини ижро этиш тантанали маросимини ўз ичига олади. Агар мусобақалар шартларига асосан байроқ устунларида қандайдир бошқа байроқлар (ФИСА, МОК, республика, шаҳар, спорт жамаиати ёки клуб) осиб талаб этилса, улар олдиндан, Ўзбекистон Давлат байроғи ҳисобланган расмий байроқ кўтарилишидан олдин осиб қўйилади.

Барча ҳолатларда Ўзбекистон байроғи бошқа ҳар қандай байроқдан бироз юқори кўтарилиши лозим (тахминан ўз баландлигининг ярмигача). Қандай бўлмасин байроқни байроқ устунининг тўлиқ бўлмаган баландлигигача кўтаришга йўл қўйилмаслиги сабабли, улар учун бўлган мачталар пастрок бўлиши лозим. “А”

тоифали мусобақаларда байроқ кўтариш ҳақида расмий эълондан олдин тантанали фанфаралар бўлади.

7.3. Мусобақалар ёпилиши намоиши.

Томоша зонаси ва томоша жойларига бевосита яқин жойлашган масофанинг пойга участкасида ўтказилади. У куйидагиларни ўз ичига олади:

- Мусобақаларнинг охирга марра чиқишидаги ғолиб ва совриндорларни тақдирлаш (одатда, кирғоқда саккиз эшкакли қайиқларни қатор қилиб қўйиши билан);

- Жамоа мукофатларини топшириш, агар ушбу мусобақаларда йўналган бўлса;

- Федерация ёки мусобақани ўтказувчи ташкилот вакилининг якуний сўзи;

- Мусобақаларнинг ёпилиши тўғрисида эълон;

- Байроқни тушириш;

- Марра чиқиши қатнашчиларнинг трибуна бўйлаб қайиқларда тантанали намоиши;

- Арбитрлар катерларининг трибуналар олдида изма – из кетган ҳолдаги намоиши (ўтиши);

- Сухандонлик матни ва мусобақалар ёпилиши фонограммаси.

Тақдирлаш маросими.

Ўзбекистон ҳудудида академик эшкак эшиш бўйича мусобақалар ғолиб ва совриндорларни тақдирлаш маросимининг асосий тури ФИСА томонидан қабул қилинган маросим ҳисобланади.

У бевосита ҳар бир марра чиқиши тугагандан сўнг ғолиб ва совриндорларни тақдирлашни кўзда тутди. Мукофатларни олиш учун биринчи уч урни эгалланганлар қайиқлардан тушадилар ва эшкакчилар қайиқда ўтирганда тартибда трибуналар олдида сафга тизиладилар.

Барча ҳолларда эшкакчиларга мукофатлар топшириш кейинги эшкакчидан бошланади ва охирида мукофотни руль бошқарувчиси олади.

Мукофот соли имкониятларидан келиб чиқиб унга жамоалар навбатма-навбат (эгаллаган ўринлари тартибида) ёки ҳаммаси бирга келишлари мумкин. Охирги ҳолатда ғолиб қайиқ сол ёнига марказга келиб тўхтайти, ундан чапда (томошабинлар томонидан) иккинчи келган қайиқ, ўнга учинчи келган қайиқ тўхтайти. Мукофотлар топширилиб бўлгач, барча уч жамоа ғолиблари шарафига мусобақалар ва қатнашувчи ташкилотлар тоифаларига қараб уларнинг мамлакати мадҳияси ёки кичик табрик мусиқаси ижро этилади.

Мусобақаларда жамоа совринлари йўналган ҳолларда эса, уларни эгаллаган жамоа вакилларига охирги марра чиқишидан сўнг совринлар топширилади.

Мусобақалар очилиши ва ёпилиши маросими.

Фақат “А” тоифали мусобақалар учун ишлаб чиқилади, уларни тайёрлаш ва ўтказиш учун қуйидагилар зарур:

- Махсус ижодий гуруҳни тайёрлаш;

- Мусобақалар сметасида кўзда тутилган зарур воситаларни ажратиш;

- Қуйидагиларни ўз ичига олган сценарийни ишлаб чиқиш: махсус тайёрланган сухандонлик матни; нутқ, таркиб ва ш. кабиларнинг матнлари; барча бадий парчаларни саҳналаштириш; фонопартитурани ишлаб чиқиш (турли мусиқали парчаларнинг кетма-кет бирличи), мусобақаларнинг очилиши ва ёпилиши тантанали намоишлари; тақдирлашнинг баённомали.

8. Мусобақа қоидалари бузилишига жарима

1. Мусобақа қоидаларини бузган қатнашчиларга қуйидаги жазолар бериледи:

- Танбех;

- Огоҳлантириш;
- Чиқишга қўймаслик;
- Ҳайинда қатнашишдан маҳрум этиш.

2. Ҳакамларга, расмий шахсларга, рақибларга, томошабинларга ва жамоадаги ўртоқларига хурматсизлик қилган мусобақа қатнашчилари ушбу мусобақада қатнашишдан маҳрум этилади, таалукли федерация қарори билан эса, муайян муддатга Ҳайинда қатнашишдан маҳрум этиладилар.

3. Ҳайинда қатнашишдан маҳрум этиш илгари эга бўлган очколарини бекор қилиш билан ушбу мусобақаларда қатнашиш ҳукуқидан маҳрум этилиши, агар булар мусобақалар тўғрисидаги Низомда айтилган бўлса, жарима ёзилишини билдиради.

4. Чиқишга қўймаслик илгари эгаллаган очколарида маҳрум бўлишга олиб келмайди.

Ҳакамлар коллегияси томонидан мусобақа қатнашчиларига юкланадиган жарималар.

№

Тартиб жазолаш тавсифи Жарима Ким юклайди рақами.

1 2 3 4

1. Пойга пайтида арбитрнинг нарига буриш тўғрисидаги кўрсатмаларини бажармаганлик.

Танбех Арбитр

2. Мусобақалар ўтказилаётган акваторияда қонидани бузиш.

Танбех Арбитр, стартчи, назорат комиссияси ҳаками.

3. Искірт ташқи кўриниш

Танбех

Назоратчи комиссияси ҳаками, стартчи, стартдаги ҳакам.

4. Стартдаги жойини
кеч эгаллаган
қатнашчилар (стартга
икки дақиқадан кам
қолганда)
Огоҳлантириш Стартчи
5. Қоиданинг бир бандини
бузиш бўйича икки
марта танбеҳ
Огоҳлантириш
Стартчи, арбитр,
назорат комиссияси
ҳаками
6. Фальстарт Огоҳлантириш Стартчи
7. Икки марта огоҳлантириш чиқишга қўймаслик
Стартчи, арбитр,
назорат комиссияси
ҳаками.
8. Икки марта фальстарт чиқишга қўймаслик
Стартчи Жадвалнинг давоми.
9. Тўпланиб қолишда айбдор чиқишга қўймаслик
Арбитр.
10. Стартчи ёки стартдаги ҳакам кўрсатмаларини
бажаришдан бош тортиш.
Чиқишга қўймаслик
Стартчи
11. Аниқ техник
тайёр эмаслик
чиқишга қўймаслик
Бош ҳакам, стартчи,
арбитр.
12. Қайиқни жиҳозлаш,
Қатнашчилар формаси,
эшкаклар рангининг

мусобақа қоидаларига
жавоб бермилмаслиги.

Чиқишга қўймаслик
Назорат комиссияси
ҳаками, стартчи,
арбитр

13. Стартга кечикиш
Чиқишга қўймаслик
Стартчи

14. Старт зонасида ёки стартгача бўлган носозликлар
ҳолатларида стартда захиравий эшкакларнинг
йўқлиги Чиқишга қўймаслик Стартчи

15. Оғирлигини ўлчатмаганлар:
руль бошқарувчи, енгил вазнли эшкак эшувчи
чиқишга қўймаслик. Назорат комиссияси.

16. Руль бошқарувчининг кўшимча оғирлиги йўқлиги
Чиқишга қўймаслик
Назорат комиссияси.

17. Эшкаклар учун белгиланган габаритлар бўйича
қоидаларни бузиш

Чиқишга қўймаслик назорат комиссияси.

18. Эшкаклар учун белгиланган габаритлар
бўйича қоидаларни бузиш

Чиқишга қўймаслик назорат комиссияси

19. Маъзур бўла олмайдиган сабабга кўра стартга
келмаслик. Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш.
Бош ҳакам.

20. Мусобақалар ўтказилиш, овқатланиш, яшаш ва
бошқа жойларда ўзини интизомсиз тутиш.

Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш. Бош ҳакам.

21. Допинг-назоратдан бош тортиш ёки келмаслик
Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш. Бош ҳакам.

22. Баданни уйғотувчи, кучайтирувчи турли дори-
дармонлари қабул қилиш

Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш. Бош ҳакам.

23. Очилиш ва ёпилиш намойишларида қатнашишдан бош тортиш, шунингдек тақдирлаш маросимига узрсиз сабаблар билан келмаслик.

Ўйнда қатнашишдан маҳрум этиш. Бош ҳакам.

Эшқак эшиш спорти бўйича мусобақалар ўтказиш вақтида учрайдиган ўзига хос вазиятлар ва бундай ҳолатларда ҳакамлар ҳаракатлари.

№

Тартиб рақами Савол. Ҳаракатлар.

1 2 3

1. Сиз тўғриловчисиз.
Сизда қандай анжом ва жиҳозлар бор?
Оқ ва қизил байроқ, қайиқ ушлаб турувчилар ва стартчи билан алоқа.
2. Сиз тўғриловчисиз.
Тўғриловчи байроқ орқали қандай имо-ишораларни кўрсатади?
Тўғрилангунча-оқ байроқ пастдан, тўғрилангандан сўнг-оқ байроқ юқоридан.
3. Сиз тўғриловчисиз.
Экипажларни тўғрилаш қачон бошланади?
Экипажларни тўғрилашни экипажлар ўз “сувларга” яқинлашганда амалга оширилади.
4. Сиз стартчисиз. Стартчида қандай анжомлар бўлади?
Қизил байроқ, қўнғироқ ва мегафон тўғриловчи ва марра билан алоқа.
5. Сиз стартчисиз. Қизил байроқ нима учун керак?
Старт буйруғини бериш ва

Старт зонасидаги фальстарт
Оқибатида чиқишни тўхтатиш учун
(кўнғироқни тез-тез ва қаттиқ чалиш билан
бирга)

6. Сиз стартчи ёрдамчисиз.
Стартчи ўрнига туриб, старт буйруғини беринг.
Қатнашчиларнинг тайёр бўлганларини сўраб
чиқиш
Қизил байроқни кўтариш
“Дикқат!” сўзини ва 1,5 сониядан сўнг “Марш!”
сўзини қаттиқ айтиш.
7. Старт берилган. Экипаж 2-сувда фальстарт қилди.
Стартчи ва арбитр ҳаракатлари.
Бош устида қизил байроқни тебратамон,
кўнғироқ чаламан “Тўхта” буйруғини товуш
чиқариб бераман. Жамоаларни стартга
қайтараман, иккинчи сувга огоҳлантириш
бераман. Янги старт бераман.
8. Худди шу жамоада иккинчи фальстарт.
Тўғриловчи ва арбитр ҳаракатлари. Бош устида
қизил байроқни
Тебраман, “Тўхта” товуши билан кўнғироқни
тез-тез ва қаттиқ чаламан.
Жамоаларни стартга қайтараман. 2-сув
Экипажи чиқариб ташланганлигини эълон
Қиламан. Старт 2-сувсиз қайтараман
9. Олти экипажнинг ҳаммаси стартда, лекин
Стартгача яна 2 дақ.бор.
Стартчининг ҳаракатлари.
Маррадан стартга розилик сўрайман.
Арбитр розилиги. Тўғрилашни сўрайман.
Жамоалардан сўраб чиқаман ва старт бераман.
10. Старт соли ёнида 5 та экипаж,

олтинчиси эса, “старт зонаси” белгиси олдида олдида.

Стартгача 2 дақ.бор.

-----Стартчи ҳаракатлари.

Старт буйруқларнинг барчасини бажараман ва олтинчи

қайиқни кутмасдан старт бераман.

1 2 3 – жадвалларнинг давоми

11. Стартда “Марш!” буйруғидан сўнг

бешта қайиқ кетди, олтинчиси старт соли ёнида қолди

Стартчи ҳаракатлари.

Экипажларни стартга

қайтараман (фальстарт

пайтидан қаби). Экипаж

старт олмаганлигини сабабини

аниқлайман. Маъзур бўла

олмайдиган сабаб ҳолатларида

чиқишнинг кечиктирилишига

айбдор жамоасиз старт бераман.

12. Старт соллари ёнида 5 та экипаж.

Стартчи жамоалардан тайёрланганлик тўғрисида сўрайди.

Кучикаётган олтинчи экипаж

ўз жойини эгаллашга уринапти,

бу билан стартни ушлаб қолаяпти,

старт олаётган жамоаларга тўсқинлик

қилапти.

Стартчи ҳаракатлари.

Чиқишни ушлаб қолиш. Кечикаётган

Қайиққа у чиқишдан олиб ташлаганлигини

эълон қиламан. У сиз старт бераман.

13. Стартгача 3 дақиқа

Бир экипаж стартга чиқа олмаслиги

тўғрисида хабар беради, чунки қатнашчилардан бири тўсатдан касал бўлиб қолган. Заҳирадаги қатнашчи етиб келгунча стартни тўхтатиб туришни сўрайдилар. Стартчи ҳаракатлари.

Бош ҳакам ва маррадаги ҳакамни хабардор қиламан.

Стартга чиқишга имконияти бўлмаган экипажсиз старт бераман.

Бу жамоа бўйича бош ҳакам қарор қабул қилади.

14. Старт зонасида стартга чиққан қайиқлардан бирининг эшкаги синиб қолган, бекин стартда заҳиравий эшкаклар йўқ.
Старт ҳаракатлари
Чиқишни тўхтатаман
ва стартга қайтараман
эшкаги синган қайиксиз такроран старт бераман,
бош ҳакамга қарор қабул қилиш учун хабар бераман.

15. Старт зонасидан стартдан сўнг экипажлардан фалокат тўғрисида огоҳлантиради.
Стартчи ва арбитр ҳаракатлари
Чиқишнинг тўхтаман, фалокат сабабларини аниқлайман:
а) агар фалокат жамоанинг бепарворлиги билан содир бўлган бўлса, старт усиз такрорланади;
б) агар аварияда жамоанинг айби бўлмаса,

унда бош ҳакам билан келишилган ҳолда қарор қабул қилинади.

1) Носозликлар тузатилгунча

Чиқишни кўчириш ёки

2) Чиқишда жамоага охириги ўринни бериш.

1.2.3. Жадвалларнинг давоми

16. “Кўзғалиш” буйруғини бериш.

Арбитр ҳаракатлари.

Чўзилган қўлда оқ байроқ

бош тепасида кўтариш, сув

рақамини айтиш ёки экипажни чақирриш

Қатнашчиларнинг эшитганликларига

ишонч қабул қилгач, байроқни кўзғалиш

томонига елка сатҳигача тушириш.

Экипаж кўзғалишни бошлаши билан, байроқни тушириш.

17. Чиқишни тўхтатинг.

Арбитр ҳаракатлари

Бош устида қизил байроқни силхитаман, “тўхта”

Товуши билан қўнғироқни тез-тез ва қаттиқ чалиш.

18. Масофадаги пойга пайтида четдаги қайиқ масофа чегарасидан чиқиб кетди.

Арбитр ҳаракатлари

Ўз муносабатимни билдирмайман

19. Масофа тўсинидан чиқиб кетган қайиқ тўскинликка учрайди.

Арбитр ҳаракатлари.

Оқ байроқни кўтараман, сув рақамини эълон

Қиламан ва қаерга кўзғалишини кўрсатаман.

20. Пойга пайтида иккинчи сув бўйлаб кетувчи жамоа биринчи сув бўйлаб кетаётган жамоага кескин яқинлаша бошлади.

Арбитр ҳаракатлари.

- Оқ байроқни кўтараман, сув рақамини эълон қиламан ва қаерга кўзғалишини кўрсатаман.
21. Жамоа кўзғалиб кетди, лекин бир неча эшкак Эшишдан кейин яна яқинлаша бошлади.
Арбитр ҳаракатлари.
Кўзғалиш ҳаракатларини такрорлайман.
22. Иккинчи сувдаги экипаж яна қандай кетади
Ёки арбитр буйруғини бажармайди.
Арбитр ҳаракатлари. Оқ байроқни кўтараман, яқинлашадиган рақамни эълон қиламан, яна бир марта оқ байроқни кўтараман ва 2-рақамни жамоани чиқишга кўйилмаслигидан хабардор қиламан.
Чиқишни тўхтатмайман.
23. Қайиқлардан бирининг йўлида-тўсиқ (хари).
Қайиқ олдинда кетаяпти.
Арбитр ҳаракатлари.
Оқ байроқни кўтараман,
Яқинлашиш рақамини эълон
Қиламан ва бошқа қайиқларга ҳалақит бермасдан унга тўсиқни айланиб ўтиш (четлаб ўтишга) ёрдам бераман
1.2.3. жадвалларнинг давоми.
24. Олти қайиқ деярли текис кетаяпти,
2-ва 4-сувлар бироз устунликка эга.
Бирданига 3-сувдаги қайиқ 4-сувга
Кескин яқинлашади ва у томонга оғади.
Қайиқлар тўхтади.
Арбитр ҳаракатлари.
Чиқишни тўхтатиш. Учинчи сувни олиб ташлаш.
Бошқа қайиқларга масофани такроран ўтиш
Учун қайтиб келишни таклиф қилиш.
25. Арбитр ағдарилган бир кишилиқ қайиққа

ёрдам кўрсатаяпти. Чиқиш арбитрсиз давом
этади ва шу вақтда икки бир кишилик
қайиқлар тўқнашади.

Арбитр ҳаракатлари. Чиқишни тўхтатаман.
Ағдарилган бир кишилик қайиқсиз янгидан
Ўйнайдилар.

26. Пойга пайтида пешқадамлардан анча
орқада қолиб, 3-4-сувлар бир – бирларига оғиб,
тўхтаб қолдилар.

Арбитр ҳаракатлари. Оқ байроқни кўтариш,
3-4-сувлар экипажларини чақириш. Икки
Томонни кўрсатиб, “олға” буйруғини бериш.

27. Масофанинг охириги метрлари 1,2,3-рақамли
сувлар бўйича кетаётган биринчи уч жамоа
олдинда, уларнинг кетидан эса, - 4 – рақамли
экипаж. Пойганинг энг охирида 5-6-сув
қайиқлари кетадилар. Уларнинг орасида – икки
томонлама тўпланиб қолиш. Тўхташ

Арбитр ҳаракатлари.

Оқ байроқни кўтариш, 5-ва 6-қайиқларни
чақириш.

“Олга!” буйруғини бериш.

28. 6 қайиқ чиқишда. Пешқадамлар ва ортда қолганлар орасида-катта фарк. Шу билан бир вақтда олдинда кетаётган жамоаларда арбитрнинг аралашуви лозим бўлган вазият юзага келмақда.

Арбитр ҳаракатлари.

Аутсайдерлардан узр сўраш, уларни катта ёй бўйича

қувлаб ўтиш ва пешқадамлар ҳаракатига аралашиниш.

1 2 3 жадвалларнинг тугаши.

29. Барча қайиқлар биринчи йўлгага ўтиб олишди ва сув таркибида бир-бирининг орқасидан эргашиб, излар бўйича кильватер колоннасига тизилишади. Фақат 1-рақамли қайиқ ўз суви бўйлаб кетмоқда.

Арбитр ҳаракатлари.

Аралашмаслик.

9. Касбий –педагогик билимларни текшириш. Талабларда касбий-педагогик кўникмаларнинг шаклланишида ўқув амалиёти етакчи ўринда

туради. Ҳакамлик кўникмаларига эга бўлиш эшкак эшиш спортидаги мутахассисларнинг барча гуруҳлари учун мажбурий ҳисобланади.

Мусоқаларни ташкил қилиш ва ўтказиш кўникмалари стажёр ва мустақил ҳакамлик сифатида назарий маъгулотлар ва амалий иш жараёнида

кўп йиллик тайёргарлик давомида эгалланиб, уларнинг боришида эгалланган билим ва маҳорат текширилади ҳамда баҳоланади. Ҳакамлик

амалиёти спорт буйича ва кейинчалик ҳакамлик ишига жалб қилиш мақсадида ўтказилди.

Ўз-ўзини текшириш саволлари.

Кўйилган саволга жавоб беришда таклиф қилинган жавоб вариантларидан тўғрисиани танлаб олиш зарур.

1. Қандай ҳужжатларда сузиш маҳорати тўғрисида

Спортчининг имзоси бўлиши лозим?

1. Қатнашувчи анкетаси. 2. Махсус рўйхат.

3. Талабнома. 4. Жамоа (экипаж) таркиби ёзувлари.

2. Низомни тасдиқлаган ташкилотга ҳакамлар коллегияси қароридан нозори бўлиб шикоят қилишнинг энг узок муддати.

1,5,10,15,25,30 кун

3. Агар қатнашчи стартга 1 бир дақиқа қолганда старт соли ёнида жой эгалласа, унга бериладиган жазо.

1. Танбех. 2. Огоҳлантириш. 3. Чиқишдан маҳрум қилиш. 4. Жазоланмайди.

4. Ажратилган стартли мусобақада экипажнинг икки ёки ундан ортиқ қатнашчиси бир хил вақтни кўрсатди. Улар орасида ўринлар қандай тақсимланади?

1. Старт рақамлари тартибида. 2. Тескари тартибда. 3. Бир хил ўринлар берилади.

5. Бир вақтда стартга чиқувчи халқ қайиқларининг Қоидаларга рухсат этилган энг юқори сони.

5,6,7,8,9,10 дан кўп

6. Мусобақа қатнашчиларининг кичик ёшдаги гуруҳида руль бошқарувчи вазни.

30,35,40,45,50, чегараланмаган.

7. Агар қатнашчи арбитр кўрсатмаларини бажармаса, унга бериладиган жазо?

1. Танбەҳ. 2. Чиқишдан маҳрум қилиш. 3. Огоҳлантириш. 4. Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш.

8. Стартга айрим чиқувчи қайиқлар орасидаги вақт бир дақиқа. Ҳакамлар старт ва марра секундомерларини қачон ишга туширадилар?

1. 1-қайиқ стартга чиқиш билан бир вақтда.

2. Биринчи стартга 30 с. Қолганда.

3. Биринчи стартга 1 дақ. қолганда.

4. Биринчи стартга 2 дақ. қолганда.

5. 2 дақ. дан кўпроқ.

9. Қатнашчи стартчининг бошқа йўлгага ўтиш тўғрисидаги – кўрсатмасини бажаришдан бош тортади. Стартчининг ҳаракатлари.

1. Танбеҳ бериш. 2. Огоҳлантириш.

2.3. Чиқишдан маҳрум этиш. 4. Қатнашчини тинч қолдириш.

Бош ҳакам саралаш чиқиши, яримфинал ва финал чиқишларида қатнашишдан бош тортган экипаж ўрнига бошқа экипажни қўйиши мумкинми?

1. Ҳа. 2. Йўқ

10. Ҳакамлар, расмий шахслар, томошабинларга қўпол, ҳурматсиз муносабатда бўлган спортчиларга бериладиган жазо.

1. Танбеҳ. 2. Огоҳлантириш. 3. Чиқишдан олиб ташлаш. 4. Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш.

11. Айрим стартда қайиқ “Марш!” буйруғига бир сония қолганда стартдан кетди. Арбитр ҳаракатлари.

1. Баённомада стартнинг ҳақиқий вақтини кўрсатиш

2. Чиқишдан олиб ташлаш

3. Экипажни старт чизиғига қайтариш ва старт бериш.

4. Ҳеч нарса қилмаслик.

12. Қатнашчи стартга баённомада кўрсатилган вақтдан олдин чиқишдан бош тортади. Стартчи ҳаракатлари.

1. Танбеҳ бериш. 2. Огоҳлантириш. 3. Чиқишдан олиб ташлаш. 4. Ўйинда қатнашишдан маҳрум этиш. 5. Вақтга риоя қилиш.

13. Марра чиқишда 2 кишилик кайикда (жуфт иккиликда) касал бўлиб қолган қатнашчини алмаштириш мумкинми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
14. Руль бошқарувчининг қўшимча оғирлиги йўқлиги учун жарима.
1. Огоҳлантириш. 2. Чиқишдан олиб ташлаш.
3. Ўйинда қатнашишдан маҳрум этиш.
15. Кемаларнинг қайси классида энг кам оғирлик – 50 кг. ча рухсат этилади?
4+, 2+, 4-, 4x
16. Экипаж аъзоларидан қайси бири стартга тайёр ёки тайёр эмаслиги ҳақида стартчиға хабар беради?
1. Кейинги эшкакчи. 2. Тумшукдаги эшкакчи.
3. Жамоанинг хоҳлаган аъзоси.
17. Мандат комиссияси фаолияти пайтида котибият вазифалари.
1. Шахсий ҳужжатларини солиштириш. 2. Талабномаларни текшириш. 3. Анкеталарни йиғиш. 4. Экипаж ёзувларини текшириш ва йиғиш. 5. Мехмонхонаға йўлланма ва овқатланишға талонлар бериш.
18. Туби текис сув ҳавзасининг энг кам чуқурлиги.
1, 2, 3, 4, 5 метр.
19. Арбитр олдиндан огоҳлантирмасдан қатнашчи ёки экипажни чиқишдан олиб ташлай оладими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
20. Фальстартни ким аниқлайди?
1. Стартчи. 2. Стартчи ёрдамчиси. 3. Стартдаги ҳакам. 4. Арбитр.

21. Узрсиз сабаб билан стартга чиқмаган қатнашчиларга жарималар.
1. Ҳеч қандай. 2. Танбех. 3. Огоҳлантириш. 4. Ушбу мусобақада ўйнашдан маҳрум этиш.
22. Туби нотекис бўлган сув ҳавзасининг энг кам чуқурлиги
1, 2, 3, 4, 5 метр
23. Чиқишни тўхтатмасдан бир қайиқни олиб ташлашда арбитр қандай байроқ кўтарад?
1. Оқ. 2. Қизил. 3. Иккаласини. 4. Ҳеч қайсини.
24. Қатнашчи старт вақтига кечикди, лекин чиқишга ҳали старт берилмайди. Стартчи ҳаракатлари.
1. Стартга қўйиш. 2. Огоҳлантириш эълон қилиш. 3. Чиқишдан олиб ташлаш. 4. Ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш.
25. Мусобақанинг дастлабки босқичларида энг кучли экипажларнинг турли чиқишларга “тарқалиб” кетишига йўл қўйиладими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
26. Қатнашчилар чиқишдан олиб ташлагандан кейин пойгани тўхтатмаганликларни учун уларни жазолаш.
1. Танбех. 2. Огоҳлантириш. 3. Дастурнинг ушбу туридан олиб ташлаш. 4. Ўйинга қатнашишдан маҳрум қилиш.
27. Бир киши эшадиган эшкак курагининг бутун периметр бўйлаб четган 3 (уч) мм. бўлган мусобақалар Қоидаларида рухсат этилган қалинлиги.
1, 2, 3, 4, 5 мм.
28. Аёллар жамоаси руль бошқарувчиси энг кам вазни.

35, 40, 45 кг.

29. Терма экипаж 5 ташкилот спортчиларидан ташкил топган. Экипаж ёзувларида беш расмий вакилнинг барчасининг имзоси керакми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
30. Енгил вазли спортчи вазни меъёрга тўғри келса ҳам, оғирлиги тортирмаганлигига жазо.
1. Чиқишдан сўнг оғирлигини ўлчаш. 2. Огоҳлантириш эълон қилиш. 3. Чиқишдан олиб ташлаш. 4. Ўйинда қатнашишдан маҳрум этиш.
31. Қатнашчи фальстарт ёки кечикиб келганлиги учун огоҳлантириш олди. Чиқиш кўчирилган ҳолатда у сақланиб қоладими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
32. Қурра ташлашдан сўнг экипажнинг эркин сувга қўшимча талабнома бериш мумкинми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
33. Бу ушбу мусобақа Низомида кўзда тутилмаган бўлса ҳам, бош ҳакам экипаж ёки спортчига жарима очкоси юксалиши мумкинми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
34. Допинг –назоратдан бош тортганлик ёки унга келмаганлик учун жарималар.
1. Огоҳлантириш. 2. Чиқишдан олиб ташлаш.
3. Ўйинда қатнашишдан маҳрум қилиш.
35. Анжомларнинг носозлиги туфайли содир этилган тўпланиб қолишга жавобгарликдан қатнашчи ҳалос бўладими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
36. Стартчи экипажни 6- (олтинчи) сувдан бўш биринчи сувга ўтказиши мумкинми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.

37. Агар Мусобақа тўғрисидаги Низом ва Мусобақа Қоидалари бир-бирига зид бўлса, бош ҳакам нимага амал қилади?
1. Низомга. 2. Қоидаларга. 3. Тўғри маънога.
38. Намойишида қатнашишдан бош тортганлик учун жарима.
1. Ҳеч қандай. 2. Танбех. 3. Огоҳлантириш.
39. Қайд қилинган қайиқлардан иккитаси маррага келишди. Қолганлари стартда ва масофада чиқариб юборилди. Арбитр маррада қандай байроқ кўтариши лозим?
1. Ҳеч қандай. 2. Оқ. 3. Қизил.
40. Қайиқларни ушлаб турувчи ишини кем бошқаради?
1. Стартчи. 2. Стартчи ёрдамчиси. 3. Стартдаги ҳакам. 4. Арбитр.
41. Бош ҳакам ўтказувчи ташкилот билан келишмасдан чиқишлар. Жадвалига ўзгартиш киритишга ҳақлими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
42. Экипаж алмаштириш ёки қайта талаб қилиш қоидаларини бузди, унга нима хавф тўғдиради?
1. Огоҳлантириш. 2. Чиқишдан олиб ташлаш.
3. Ўйинда қатнашишдан маҳрум этиш.
43. 15 ёшли руль бошқарувчи катталар жамоасида руль бошқариши мумкинми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
44. Диплом, ёрлик ва дастурлар матнларини ким тайёрлайди?
1. Бош ҳакам. 2. Бош ҳакам ўринбосари. 3. Бош котиб. 4. Ўтказувчи ташкилот.
45. Пойга пайтида ёки маррадан сўнг эшак эшувчилар ёки руль бошқарувчи қайиқдан сакраб тушадилар. Нима хавф туғдиради?

1. Ҳеч қандай хавф йўқ. 2. Ҷўиндан маҳрум этиш. 3. Натижани бекор қилиш. 4. Танбех. 5. Огоҳлантириш.
46. Ҳар бир йўлка учун стартда жойлашган визирлар кўриниши лозим бўлган масофа 250, 500, 750, 1000, 1250, 1500, 1750, 2000 м.
47. Қурра ташлашдан сўнг жамоа (экапажни) алмаштириш мумкинми?
  1. Ҳа. 2. Йўқ-----.
48. Руль бошқарувчининг энг юқори кўшимча вазни.
  - 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 кг, чегараланмаган.
49. Стартга чиқиш қоидаларини бузган мусобақа қатнашчиларга солинадиган жарималар.
  1. Жазоланмайди. 2. Танбех. 3. Огоҳлантириш. 4. Ҷўиндан маҳрум этиш.
50. Айрим стартли мусобақада 49 рақамли (кемаларнинг бу классда охиридан олдинги) 2- кишилиқ қайиқ маррага келганда 1 бир рақамли 2- кишилиқ қайиқ экипажи стартга келди. Стартчи 1-рақамли қайиқни масофага чиқариши мумкинми?
  1. Ҳа. 2. Йўқ.
51. Старт зонаси узунлиги.
  - 50, 100, 150, 200.
52. Бош ҳакам мусобақада қатнашувчи жамоанинг расмий вакилини тайинлаши мумкинми?
  1. Ҳа. 2. Йўқ.
53. Эътиборсиз ташқи кўриниш учун мусобақа қатнашчиларига солинадиган жарималар.
  1. Жазоланмайди. 2. Танбех. 3. Огоҳлантириш. 4. Ҷўиндан маҳрум қилиш.
54. Бир кишилиқ қайиқнинг энг кам оғирлиги.
  - 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 кг.

55. Эркаклар жамоасида руль бошқарувчисининг энг кам вазни.
40, 45, 50 кг.
56. Чиқишда уўиндан маҳрум қилинган спортчининг ундан олдин олган очколар бекор қилинадими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
57. Тақдирлаш маросимига узрсиз сабаб билан келмаганлиги учун жазо.
1. Жоиз эмас. 2. Танбеҳ. 3. Огоҳлантириш. 4. Чиқишдан олиб. 5. Ўйиндан маҳрум қилиш.
58. Чиқиш тўхтатишидан олдин курашни тўғатган экипаж такрорий стартга қўйиладими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
59. Марра чиқишида касал бўлиб қолган руль бошқарувчини алмаштириш мумкинми?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
60. Қатнашчи дастурнинг икки сонидан чиқиб, иккинчи сонидан Қоидаларни бузганлиги учун чиқариб юборилган. Илгари қўлга киритилган очколар ундан олиб ташланадими?
1. Ҳа. 2. Йўқ.
61. Кемаларнинг бир классида бир кунда ўтказиладиган мусобақаларнинг икки босқичи орасидаги энг кам фарқ қанча?
1,2,3,4,5 соат
62. Ҳакам бурилишида жамоани масофадан чиқариб юборишга ҳақлими?
63. Масофанинг тўлиқ узунлиги қаерда кўрсатилади?
1. Маррада. 2. Стартда.
65. Саралаш чиқишда бир кишилиқ қайиқда касал бўлиб қолган қатнашчини алмаштириш мумкинми?

1. Ҳа. 2. Йўк.

66. Фальстартга солинадиган жарима.

1. Танбех. 2. Огоҳлантириш. 3. Чиқишдан олиб ташлаш. 4. Жоиз эмас.

67. 8 кишилик қайиқларнинг Қоидаларда рухсат этилган энг кам оғирлиги.

88,89,90,91,92,93,94,95,96,97

68. Қандай баайроқ старт зонаси тугаганлигини кўрсатади?

1. Ҳеч қандай. 2. Қизил. 3. Оқ.

69. Мусобақалар ҳақидаги

Низомга риоя қилмаслик

тўғрисида эътироз бериш

муддатлари.

1. Мусобақа кунинг хоҳлаган пайтида. 2.

Эртасига. 3. Ушбу чиқиш тугагач, 30 дақдан

сўнг. 4. Ушбу классда чиқиш тугагач, 30

дақдан сўнг.

70. натижага таъсир қилувчи тўпланиб қолишга сабаб бўлган айбдорга солинадиган жарима.

1. ўйинга қатнашишдан маҳрум этиш. 2. Огоҳлантириш. 3. Чиқишдан олиб ташлаш. 4. Жоиз эмас.

71. 2-кишилик (жуфт иккилик) қайиқнинг энг кам оғирлиги 22,23,24,25,26,27,28,29,30.

72. фальстартдан сўнг чиқишни ким тўхтатади?

1. стартчи. 2. Стартчи ёрдамчиси. 3. Стартдаги ҳакам. 4. Арбитр. 5. Старт зонаси ҳаками. 6. Ҳамма бирга.

73. Низомда кўзда тутилмаган мунозарали вазиятларда мусобақаларга кўйиш ҳақидаги қарорни ким қабул қилади?

1. Бош ҳакамлик. 2. Мандат комиссияси. 3. Бош ҳакам. 4. ўтказувчи ташкилот.

74. Арбитр катери ва қатнашчи қайиғи орасидаги риюя қилиниши лозим бўлган энг қисқа масофа.

1,5,10,15,20,25,30,40,45,50 м. дан ортиқроқ

75. 1-рақамли қайиқли нолинчи сувга чикди. Бу коида бузишга кирадими?

1. Ҳа. 2. Йўқ.

76. Стартга чикувчи олти қайиқда фальстартнинг умумий сони

2,3,4,5,6,7,8,9,10.

77. Узрли сабабга кўра стартга чикмаган лекин мусобақаларнинг кейинги босқичига кўйилган экипаж учун қандай назорат вақти белгиланади?

1. Кемалар муайян классининг энг яхши натижаси даражасида. 2. Экипаж стартга туриш лозим бўлган чиқишнинг ўртага вақти. 3. Мусобақанинг кейинги босқичига кирувчи чиқишнинг охириги натижаси даражасида. 4. Ихтиёрий.

78. старт чизиғидан старт минорасига бўлган масофа.

10,15.20,25,30,35,40,45,50 ва ундан ортиқ метр.

79. Стартга 5 дақиқа қолганда қатнашчи қайиқдаги бузилиш ҳақидаги стартчига хабар беради (авариямиз ҳолатда). Стартчи ҳаракатлари?

80. Маррада ҳакамлар ўртасида келишмовчиликлар бўлган ҳолатда келиш тартибини ким аниқлайди?

1. Маррадаги катта ҳакам. 2. Бош ҳакам ўринбосари. 3. Бош ҳакам.

81. Бош котиб дастурнинг чиқишларини ўзгартириш тўғрисидаги масалани еча оладими?

1. Ҳа. 2. Йўқ.

82. Дастурнинг бир сонидаги стартга келмасдан худди шундай иккинчи сонига талабгор бўлган эшкак эшувчи шу ерда чиқишга ҳақлими?

1. Ха. 2. Йўк.

83. Старт зонасида икки томонлама тўпланиб қолиш. Чиқишни ким тўхтатади?

1. Стартчи. 2. Арбитр. 3. Старт зонаси ҳаками.

84. Халқ қайиқларида мусобақа учун йўлканинг энг кичик кенглиги

6,7,8,9,10,11.12,13

85. Жамоа вакилларида бош ҳакамга эътироз шакли.

1. Ёзма. 2. Оғзаки.

86. Марра чиқишида узрсиз сабабга кура қатнашмаган жамоага жазо чораси.

1. Охирга ўрин берилади. 2. Ўйинда қатнашишдан маҳрум этилади. 3. Назорат ўтиш белгиланади.

87. старт зонасида номаълум сабабга кўра бир кишилик қайиқ ағдарилиб кетади. Ҳакам ҳаракатлари?

1. чиқишни давом эттиради. 2. Чиқишни тўхтатади. 3. Жабр кўрганни кутиб турилади ва янги старт берилади. 4. Усиз янги старт бериш.

88. Стартчи қатнашчиларга старт вақтини эълон қилишни қачон бошлайди?

10,7,5,3,2 дақ.қолганда.

89.Эркакларда эркин вазнли спортчининг энг кам вазни.

69,5; 70,5; 71,5; 72,5; 73,5; 74,5; 75,5.

90. Халқ эшкак эшиш бўйича мусобақалар учун турли оғирликдаги 14 та қайиқ бор. Чиқишларни қандай ўтказиш керак?

1. Қурра ташлаш билан 2 чиқишга бўлиш. 2. Бир-бирига яқин оғирликлар (бўйича 2 чиқишга бўлиш).

91. Ярим финалга чиқиш 6 қайиқ билан. Икки экипаж анча ортда қолиб кетди, эшкаклар бир-бирарига маташиб, тўхтаб қолдилар. Арбитр ҳаракатлари.

1. чиқишни тўхтатиш. 2. Иккала қайиқни чиқариб юбориш. 3. Айбдорни чиқариб юбориш. 4. Қайиқларни ажратиб қўйиш ва чиқишни давом эттиришга буйруқ бериш.

92. Ярим финал чиқишлари ғолибларини финал чиқишдаги ўрта сувларга қўйиш мумкинми?

1. Ҳа. 2. Йўқ.

93. Руль бошқарувчилар вазнини ўлчаш муддатлари

1. Мусобақалар бошланишига 2 соат қолганда

2. Ўз стартига 1 соат қолганда

3. Мусобақалар бошланишига 1 соат қолганда

94. Айлларда энгил вазнли спортчининг энг юқори вазни.

55;56;57;58;58,5;59;59,5;60;60,5;61 кг.

95. Старт зонасида тўпланиб қолиш (барча қайиқлар бут)

Арбитр ҳаракатлари.

1. Барча қатнашчилар учун стартни такрорлаш. 2. Тўпланиб қолишда айбдор жамоани чиқариб юбориб, қолганларга старт бериш. 3. Чиқишни тўхтамасдан қайиқларни ажратиб қўйиш.

96. Бир чиқишда бир хил рақамли икки қайиқ бўлганда стартчи ҳаракатлари.

1. Нотўғри рақамли экипажни чиқишдан олиб ташлаш. 2. Нотўғри рақамли экипажни огоҳлантириш ва масофага чиқариш. 3. Нотўғри рақамни олиб ташлашни таклиф қилиш ва старт бериш.

97. Барча гуруҳлар учун руль бошқарувчининг энг кичик ёши.

13,14,15,16,17,18,19,20 ёш.

98. Икки -----ёки бир неча жамоа маррага бир вақтда келишди. Агар кейинги босқичга уларнинг

ҳаммаси етиб келаолмаса, уларнинг ўринлари қандай аниқланади?

1. Старт сувлари тартибида. 2. Қурра ташлаш. 3. Қайта пойга.

99. Қарши эстафеталардаги арбитраж.

1. Арбитр қирғоқда туради.

2. Ҳар бир босқич кузатилади.

3. Марра томондан ҳакамлик етарли.

100. Старт зонасидаги ҳакамга қизил байроқ керакми?

1. Ҳа. 2. Йўқ.

101. Мусобақа қатнашчилари талабномалари солинган папкани бош котиб кимга беришга ҳақли?

1. Жамоа вакилларига. 2. Бош ҳакамга. 3. Бош ҳакам ўринбосарига. 4. Мусобақалар врачига. 5. Ахборотчига.

102. 4 қайиқ старт олди. Пойга жараёнида барча қайиқлар 1-сувга чиқиб олишди ва сув тартибида изма-из саф бўлишди.

Арбитр ҳаракатлари.

103. Дастлабки чиқишда 300 м.лик масофада руль носозлиги оқибатида тўпланиб қолиш вужудга келди. Тўпланиб қолишга айбдор жамоа саралаш чиқишида стартга қўйилишга ҳақлими?

1. Ҳа. 2. Йўқ.

Ихтисослаштириш курсларида ушбу мавзулар мажмуи бўйича имтиҳон топшириш, шунингдек эшкак эшиш спорти бўйича ҳакам унвони олиш учун ушбу саволлардан билетлар тузилиши мумкин.

1. Бош ҳакам ишини ташкил қилиш схемаси.

Умумий ташкилий масалалар бўйича Бош ҳакам ўринбосари. Тиббиёт бўйича Бош ҳакам ўринбосари.

Эшкак эшиш каналлари раҳбарияти ёки масофани тайёрлаш ва ишга туширишга маъсул шахс

Бош котиб

Стартдаги катта ҳакам

Катта арбитр

Масофа бўлақларидаги катта ҳакам

Маррадаги катта ҳакам

Моддий – техника таъминотига

маъсул шахс

Назорат комиссияси катта ҳаками

Тақдирлаш гуруҳи катта ҳаками.

Маросимлар ва радиоахборот бўйича

катта ҳакам

ташкилий кўмита

Бош ҳакам

Ўтказувчи ташкилот

2. Моддий-техника таъминотига маъсул шахс ишини ташкил қилиш схемаси.

Бош ҳакам

Моддий –техника таъминотига маъсул шахс.

Умумий ташкилий масалалар бўйича бош ҳакам ўринбосари.

Алоқа учун маъсул шахс.

Канал раҳбарияти.

Ҳакамлик анжомлари омборхонаси.

Алоқа объектларни алоқа билан таъминлаш

Барча ҳакамларни ҳакамлик анжомлари билан таъминлаш.

3. Стартдаги ҳакамлар ишини ташкил қилиш схемаси

Бош ҳакам

Умумий ташкилий масалалар бўйича бош ҳакам ўринбосари.

Стартдаги катта ҳакам.

Масофага маъсул шахс.
Моддий-техника таъминотига маъсул шахс.
Стартдаги ҳакам
Стартчининг тўғриловчи Ёрдамчиси
Старт зонаси ҳаками
Қайиқ Ушлаб турувчилар
Таъмирлаш бўйича Уста.

4. Арбитр-ҳакамлар ишини ташкил қилиш схемаси.

Бош ҳакам
Умумий ташкилий масалалар бўйича бош ҳакам
ўринбосари.
Катта арбитр.
Моддий-техника таъминотчига маъсул шахс
Масофага маъсул шахс
Арбитрлар

5. Масофа бўлақларидаги ҳакамлар ишини ташкил қилиш схемаси.

Бош ҳакам
Масофа бўлақларидаги катта ҳакам
Моддий-техника таъминотига маъсул шахс.
Старт
Марра
Масофа бўлақларидаги ҳакам.

6. Маррадаги ҳакамлар ишини ташкил қилиш схемаси

Келишдаги тартиб бўйича ҳакамлар.
Секундомерчи ҳакамлар.
Масофа бўлақларидан вақтни қабул қилувчи
Маррадаги котиблар.
Алоқадаги ҳакамлар.
Фотомарра опаратори.
Об-ҳаво хизмати ходимлари.

Хабарчилар.

Бош ҳакам.

Маррадаги катта ҳакам.

Умумий ташкилий масалалар бўйича бош ҳакам ўринбосари.

Назорат комиссияси.

Моддий-техника таъминоти.

Старт.

Масофа буйлаб масофа бўлаклари.

7. Котибият ишини ташкил қилиш схемаси.

Қурра ташлашда маъсул шахс.

Дастурлар тайёрлашда маъсул шахс.

Натижаларни тайёрлашда маъсул шахс.

Жамоа -----биринчилигида очколарни ҳисоблашга маъсул шахс.

Ҳужжатларни тўплашга маъсул шахс.

Ҳужжатларни солиштиришда маъсул шахс.

Ҳужжатларни кўпайтиришида маъсул шахс.

Компьютер таъминотига маъсул шахс.

Ахборот хизмати ишига маъсул шахс.

Бош котиб

Бош ҳакам

Умумий ташкилий ишлар бўйича бош ҳакам ўринбосари.

